

ANTONIO COUCEIRO FREIJOMIL (1888-1955) NA ESTELA DOS PATRIARCAS DAS LETRAS GALEGAS

Xesús Andrés López Calvo

INTRODUCCIÓN

O pasado 28 de novembro de 2002, o Ilmo. Concello de Pontedeume por pedimento da **Sociedade Filatélica, de Arte e Humanidades "Eume"**, aprobou promover a candidatura de Antonio Couceiro Freijomil para que sexa recoñecido pola Real Academia Galega como o protagonista dun dos vindeiros *Días das Letras Galegas*¹. Esta declaración institucional, xunto coa coincidencia de que o 9 de maio de 2005 se cumpriran 50 anos do pasamento deste autor, motiva a realización deste traballo para que, non só os homes e mulleres da comarca eumesa, senón de toda Galicia, poidan chegar a coñecer mellor a vida, a obra e o pensamento deste fillo predilecto de Pontedeume, que viviu entre 1888 e 1955 e que, cos seus traballos de creación e investigación, de amor pola lingua, pola historia e tradicións galegas, contribuíu a engrandecer a nosa Galicia e a crear unha conciencia de orgullo por ser eumés e galego.

Dividiremos o noso estudo en tres partes. Nunha primeira parte ofreceremos datos e informacións que permitan describir e, xa dalgún xeito, interpretar e valorar a situación histórica, socio-política, e cultural na que se desenvolve a historia persoal de Antonio Couceiro Freijomil. Non podíamos comezar doutro xeito: coa necesaria referencia ao contexto. Por iso describiremos, moi sumariamente, os trazos que definen o momento histórico, político e pedagóxico que lle tocou vivir a Couceiro Freijomil. Nun segundo momento enumeraremos algúns datos e noticias da súa biografía e da súa actividade editorial, así como unha completa descrición da obra que deixou inédita, conservada, maiormente, no Arquivo do Instituto Padre Sarmiento de Santiago de Compostela para, nunha terceira e última parte, ofrecer unhas posíbeis claves interpretativas para comprensión das intuicións que moveron a súa vida e a súa produción escrita.

1. A sesión do pleno municipal levouse ao cabo o 28 de novembro de 2002. Por proposta da Alcaldía sometida a votación foi aprobada por unanimidade de votos. O texto do acordo municipal foi o seguinte: *"Amosar o apoio do Concello Pleno de Pontedeume, ao escrito presentado polo Círculo Filatélico "Eume" de Pontedeume, e na súa consecuencia, promover a candidatura do polígrafo eumés don Antonio Couceiro Freijomil, para que sexa recoñecido pola Real Academia Galega, como o protagonista dun dos vindeiros Día das Letras Galegas"*.

PANORÁMICA XERAL DOS INICIOS DO SÉCULO XX

Os primeiros anos do século XX supoñen unha encrucillada para o mundo occidental. Por un lado, o proceso de expansión iniciado no século XIX alcanza o seu máximo desenvolvemento e, polo outro, empezan a agromar os conflitos que, no futuro, han modificar o equilibrio de forzas mundiais.

En **economía** fálase da segunda revolución industrial polo emprego de novas fontes de enerxía, como son o petróleo e a electricidade. Socialmente, a burguesía vive unha etapa de grande esplendor e as masas obreiras agrúpanse en sindicatos que loitan por mellorar as súas condicións de vida e por un cambio de estruturas sociais². En **política**, xorden as grandes tensións que orixinan a Primeira Guerra Mundial da que sairá unha Europa co seu mapa transformado e co seu poder debilitado a prol de Estados Unidos e de Xapón. A todo isto, en 1917, triúnfala revolución comunista en Rusia.

1. O progreso científico e a filosofía

A expansión económica vai acompañada dun gran progreso técnico e científico. Tras os inventos do telégrafo e do teléfono, aparece a telegrafía sen fíos, o automóbil, o desenvolvemento da aviación, o cine e os raios X. Todos estes progresos da investigación conducen a unha profunda reconsideración das teorías científicas, abandonando na súa práctica totalidade, os métodos establecidos polos positivistas do século XIX. Así, por exemplo, destacan os avances no campo das matemáticas e da lóxica e, sobre todo, no da física coa teoría da relatividade de Einstein, dada a coñecer entre 1905 e 1915.

En **filosofía** supérase o positivismo e mais o racionalismo do século anterior e esténdese a preocupación por establecer novos métodos de análise da realidade: progresa a epistemoloxía e xorde a fenomenoloxía. Ademais collen forza as novas correntes racionalistas e vitalistas e conseguen un forte eco as doutrinas psicanalistas de Sigmund Freud que transformaron o xeito de concibir a dimensión do comportamento humano.

2. A renovación artística

A **expresión artística** racha cos presupostos da época anterior e desbótanse nocións e enfoques antes solidamente establecidos. Foi na pintura onde as novidades resultaron máis rechamantes. Despois do impresionismo (1875), sucédense con ritmo acelerado as diversas vangardas: expresionismo, cubismo, futurismo, surrealismo, etc., que, en xeral, senten preferencia pola abstracción, entrando en crise a dimensión figurativa. En arquitectura séntanse as bases do funcionalismo, pasando a utilizarse como materiais preferentes o cemento armado e mais o ferro, por mor das novas necesidades de tipo público e privado.

En canto á **literatura**, na novela supérase o Realismo e o Naturalismo do século anterior. Na poesía e no teatro van aparecendo as novas e ousadas experiencias vangardistas. O Modernismo

2. Cf. B. CORES TRASMONTE, *Sociología política de Galicia. Orígenes y desarrollo (1846-1936)*, A Coruña, Librialg 1976.

non chegou a callar plenamente na literatura galega, porque, segundo a opinión do profesor Carballo Calero, a calquera poeta de Galicia, que pretendese seguir a liña estética, éralle máis doado ir a Madrid aos faladoiros e participar nos mesmos desde a lingua do seu creador, o nicaraguano Rubén Darío, que adaptalo a unha lingua nova como era, neste caso, a galega. Máis influencia exerceu, sen embargo o Saudosismo portugués. Esta dirección poética que non tivo unha marcada incidencia na corrente vangardista portuguesa, si conseguiu a súa difusión en Galicia, debido á intensa relación da súa máxima figura, **Teixeira de Pascoaes** cos integrantes do grupo Nós e ás súas colaboracións na revista destes³.

3. A chegada do século XX en Galicia

Case todos os males que afectaban a Galicia no século XIX mantéñense nos comezos do XX. A emigración segue sendo habitual, continúa o atraso e non se leva ao cabo a reforma agraria que (con maior ou menor éxito) se iniciara noutros puntos do Estado. Aquí, por exemplo, aínda permanece o sistema foral ata máis alá de 1926.

Os principais cambios que se producen na sociedade galega do primeiro tercio do século XX foron os seguintes:

- a) A derruba da fidalguía consecuencia da eliminación progresiva dos foros, que eran a súa fonte principal de ingresos.
- b) A consolidación dunha mínima burguesía industrial e financeira nacida ao redor das industrias conserveiras, do comercio do gando ou ben, relacionada co diñeiro procedente da emigración, que propiciou a creación de bancos galegos para captar o aforro dos emigrantes.
- c) O desprazamento da poboación do campo cara ás cidades ou para vilas da cabeceira das comarcas.

3.1 Os movementos agrarios

En Galicia, coa Lei de desamortización (1835), en moi poucos casos as fincas rústicas pasaron a ser propiedade dos campesiños que as traballaban, senón que quedaron nas mans da nova burguesía comercial, dos profesionais liberais e da fidalguía rica, dando lugar a unha desamortización de rendas e non de terras. Isto trouxo consigo a continuidade do estancamento económico, o baixo desenvolvemento técnico na agricultura, e as grandes cargas impositivas, chegando por veces a se aproximar ao 60 % do total producido.

Ante tal cantidade de atrancos van aparecer os distintos movementos agrarios nos que o campesiñado participaría moi activamente a través das sociedades agrarias e dos sindicatos agrícolas. Estas sociedades tiñan carácter reivindicativo, pero tamén serviron para a formación cultu-

3. Cf. C. HERMIDA GULÍAS, "O espertar da conciencia idiomática na segunda metade do século XIX", en: *Actas do I Congreso Internacional da Cultura Galega*, Santiago, Xunta de Galicia 1992, 341-346.

ral e ideolóxica dos seus afiliados. Os anos de máis intensa actividade dos movementos agrarios foron os comprendidos entre 1907 e 1912, período no que aparecen importantes organizacións campeñas, como Acción Gallega ou *Solidaridad Gallega*⁴.

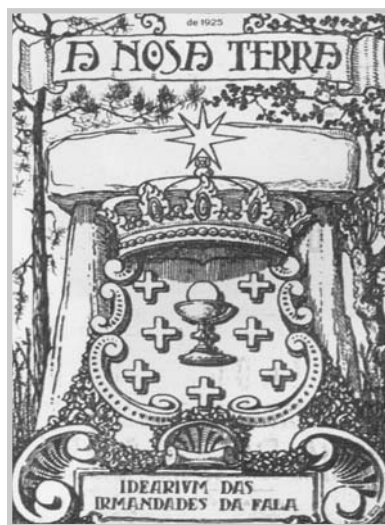
Entre 1927 e 1923 radicalízanse os seus postulados, sendo a súa reivindicación principal a redención dos foros. Na etapa da Ditadura (1923-1930) proliferan os sindicatos de inspiración católica que fixeron grandes progresos na organización das vendas de gando, na formación técnica do campeñado e na experimentación de novos cultivos⁵.

A partir de 1930, o poder das asociacións campeñas irá indo a menos e, co estalido da guerra civil, o asociacionismo agrario, ao igual ca outras moitas iniciativas, quedaría totalmente varrido.

Literariamente están intimamente relacionados con este movemento, entre outros, o poeta **Ramón Ca-banillas** e o **Noriega Varela** da primeira etapa⁶.

3.2 As Irmandades da Fala

O ideario galeguista recólleno as Irmandades da Fala coas que principia o decorrer do nacionalismo galego. A súa concepción política distínguese da precedente fase rexionalista pola ampliación do seu radio de acción social, pola maior uniformación do movemento e pola formulación de alternativas políticas concretas que, na preguerra, tomarán corpo na fundación, en 1931, do Partido Galeguista⁷.

Portada de *A Nosa Terra*, órgano das Irmandades da Fala.

A primeira Irmandade foi fundada na Coruña (1916) e, entre os seus fundadores, hai que destacar a presenza dos irmáns **Vilar Ponte** (Antonio e Ramón). A esta primeira Irmandade seguen as creadas nas principais vilas e cidades galegas: Santiago, Betanzos, Vilalba, Monforte..., ata chegar a un total de 28 irmandades censadas no ano 1923. O voceiro do seu ideario foi a revista *A Nosa Terra*. Axudadas e asesoradas polos catalanistas, as Irmandades adquiriron en 1917 o xornal coruñés *El Noroeste*, que en 1918 chegou a ser dirixido polo mesmo Antón Vilar Ponte.

4. Cf. M. CABO VILLAVEVERDE, *O Agrarismo, Vigo, A Nosa Terra 1998*. Tamén A. BERNÁRDEZ SOBREIRA, *Gran propiedad y movilización socio política del campesinado: la Asociación de Ganaderos del Reino en Galicia durante el primer tercio del siglo XX*, en "Cuadernos de Estudios Gallegos" 47 (2000) 113, 177-204. Tamén: S. VILARIÑO GÓMEZ, *A Asociación Rexionalista de Galicia en Pontedeume*, en "Cátedra" 10 (2003) 147-159.

5. Cf. J. C. BERMEJO-M. C. PALLARES- J. M. PÉREZ- E. PORTELA- J. M. VÁZQUEZ- R. VILLARES, *Historia de Galicia*, Madrid, Alhambra 1981, 284-286.

6. Cf. R. CARBALLO CALERO, *Historia da Literatura Galega contemporánea (1808-1936)*, Vigo, Galaxia 1981, 633-665.

7. Cf. L. FERNÁNDEZ PRIETO - M. BARREIRO, *A prosa política no tempo das Irmandades da Fala*, Vigo, A Nosa Terra - Asociación Socio-Pedagóxica Galega 1996.

A liña política das Irmandades quedou máis ou menos definida na primeira Asemblea Nacionalista, celebrada en Lugo en 1918, na que destacou a presenza do grupo ourensán (**V. Martínez-Risco Agüero, A. Losada Diéguez, R. Otero Pedrayo**), que tanta incidencia vai ter no posterior desenvolvemento da cultura e do nacionalismo galego. Entre os puntos fundamentais do ideario das Irmandades hai que sinalar:

- a) A necesidade dunha autonomía integral para Galicia como paso necesario para a súa integración federal .
- b) A dignificación e oficialización da lingua natural de Galicia e o fomento da súa cultura.
- c) A consecución dunha autonomía económica que permitise resolver a problemática social desde unha óptica eminentemente galega.

Logo da asemblea de 1922 (Monforte de Lemos) deuse unha viraxe táctica no ideario das Irmandades cara a unha postura máis culturalista⁸. De feito as primeiras actuacións das Irmandades cinguíanse ao ámbito cultural: conferencias, excursións, cursos de idioma galego, exposicións artísticas, etc. Porén moi pronto comezou a polémica, os enfrontamentos verbais cualificándoas de separatistas⁹.

3.3 A revista Nós e o Seminario de Estudios Galegos

Aínda que antes de ser revista xa fora unha das páxinas e seccións do xornal coruñés *El Noroeste*¹⁰, en 1920 saíu en Ourense a revista *Nós* (boletín mensual da cultura galega). Baixo o maxisterio indiscutíbel de Vicente Risco, un grupo de escritores ourensáns (Ramón Otero Pedrayo, Florentino López Cuevillas e Antón Losada Diéguez), pertencentes ás Irmandades da Fala, creou esta revista cultura da que logo se tomaría o nome do propio grupo¹¹.

Estes intelectuais, lectores de escritores estranxeiros, amigos do exotismo e inconformistas, chegaron ao galeguismo despois dunha singular evolución do seu pensamento. Arredados ini-

8. Cf. X. R. BARREIRO FERNÁNDEZ, *Historia de Galicia. IV Edade Contemporánea*, Vigo, Galaxia 1991, 345-350. Tamén, J. DE JUANA, *Aproximación al pensamiento e ideología de Vicente Risco 1884-1963*, Ourense, Deputación Provincial 1985, 17-22.

9. Cf. F. FERNÁNDEZ DEL RIEGO, *Pensamento galeguista do século XX*, Vigo, Galaxia 1983, 8-9.

10. Cf. X. FILGUEIRA VALVERDE, "Nós naceu na Cruña", en: AA.VV., *Cincuentenario de Nós. Boletín mensual da cultura galega (1920-1970)*, Real Academia Galega, A Coruña 1970, 33-36.

11. Cf. C. BALIÑAS FERNÁNDEZ, *A ideoloxía da xeneración Nós*, en "Cuadernos de Estudios Gallegos" 47 (2000) 112, 303-324. Tamén: A. TARRÍO, "Lembranza da Xeración Nós", en: *Actas das I Xornadas da Lingua Galega no Ensino*, Santiago de Compostela, Consellería de Educación e Cultura 1984, 105-106.

cialmente de toda actividade nacionalista e conversos a esta causa tras a visita a Galicia do político catalán **Francés Cambó**, a súa achega ao desenvolvemento da cultura e da literatura galegas contemporáneas sería definitiva¹².

En 1923 fundouse en Santiago o Seminario de Estudos Galegos co propósito de estudar con profundidade e de xeito interdisciplinar a realidade galega. Durante a súa vida desenvólvese un importante labor nos distintos eidos do saber. Na súa creación interviñeron un grupo de estudantes universitarios (**Fermín Bouza-Brey Trillo** e **Xosé Filgueira Valverde**, entre outros) ao que uniron algúns profesores da Universidade. **Armando Cotarelo Valledor** foi o seu primeiro presidente. Máis tarde integráranse nas súas filas os homes do grupo Nós, os das Irmandades e os da xeración do 25, de xeito que o Seminario foi lugar de encontro de todos os investigadores da época nas súas diferentes seccións.

A maior parte dos primeiros promotores do Seminario eran estudantes das facultades humanísticas. A Universidade galega tradicionalmente incluía unha gama de estudos bastante limitada e, de feito, os interesados por cursar bastantes especialidades tiñan que matricularse en centros de fóra do país. Esta limitación nótase no desenvolvemento inicial. De feito, parece que os membros do Seminario se integraron nas distintas seccións (polo menos en bastantes casos) por razón de afinidade pasando por riba de titulacións e doutras consideracións académicas, e este foi posibelmente un dos factores máis importantes do progreso desta institución: ese conxunto de interese (en casos, se cadra, paixón) e dedicación de polo menos unha parte importante dos seus membros e que levou a afeccionados a se converter en especialistas en materias e en áreas distintas das que cursaran nas aulas.

A difusión dos traballos do Seminario realizouse, sobre todo, a través dun medio propio, os Arquivos do Seminario de Estudos Galegos, órgano que se pretendía anual, e do que saíron, entre 1927 e 1934, seis volumes. Paralelamente, a revista *Nós* e mailo *Boletín de la Real Academia Gallega* tamén publicaron parte das realizacións dos membros do Seminario.

4. Pedagogía e educación no inicio de século

Os comezos do século XX, todos cantos interveñen na ensinanza transmiten un dato importante: o estado lamentábel de abandono e baixa calidade da educación. Reflexo disto é o alto índice de analfabetismo (72% segundo o censo de 1877), a escasa dotación económica (tan só o 1,5% do presuposto nacional dedicábase a ensinanza), pedagogía atrasada, falta de material axeitado e a desorde legislativa de leis e contra leis.

A Universidade española vivía en condicións bastantes limitadas. Só quince mil estudantes frecuentaban as súas aulas. A maioría cursaban estudos de Dereito e Medicina sen ningunha incidencia e interese polos estudos técnicos. A Universidade de Santiago contaba ao inicio de século con aproximadamente 1.500 alumnos e unha ausencia total de mulleres (haberá que esperar ao curso 1913-14 para encontrar a tres mulleres inscritas). Nada estraño se por aquel entón se admi-

12. Cf. J. GARCÍA BERAMENDI-X. M. NÚÑEZ SEIXAS, *O nacionalismo galego*, Vigo, Edicións A Nosa Terra 1995, 97-98.

tía que a ciencia era nociva para as mulleres e a súa función e actividade debía quedar limitada á vida doméstica. Á reducida matrícula de alumnos únese o escaso número de facultades: tres maiores (Medicina, Dereito e Farmacia) e dúas menores (Ciencias e Filosofía e Letras). Esta escaseza é consecuencia de dous efectos: os baixos orzamentos e a tendencia centralista que facía xirar a vida universitaria en torno a Madrid (a Universidade central). O resto non deixaban de ser universidades de provincias.

Os cambios facíanse, por tanto, necesarios. En 1900 créase o Ministerio de Instrucción Pública e Belas Artes. Por primeira vez conservadores e liberais están de acordo en que cumpría comezar unha gran reforma da educación e sobre todo realizar unha gran defensa da ensinanza oficial. O ministro **García Alix** retoma o soño de **Montero Ríos** dun maxisterio custeado e sostido polo Estado.

O que non puido realizar polo tempo escaso que estivo como ministro, é en parte continuado polo **Conde de Romanones**. A súa Ley de Descentralización non puido levarse ao cabo polo escaso entusiasmo que amosaron algunhas universidades como a de Santiago de Compostela.

Malia esta situación, **Joaquín Costa** e outros rexeneracionistas a quen lles causa pesar a situación da educación pública e para os que a metade do problema español está na escola, traballarán para un cambio na educación multiplicando os centros dos distintos niveis educativos, desenvolvendo novas titulacións e ampliando o número de facultades. Unha reivindicación que se impulsará a partir de 1912 en plena auxe da reivindicación rexional galega¹³. Toda reforma requiría bos mestres para levala ao cabo.

COUCEIRO FREIJOMIL: UNS APUNTAMENTOS BIOGRÁFICOS

Entendemos que un bo coñecemento do espazo vital e familiar de Couceiro Freijomil axudarán a interpretar mellor os trazos fundamentais da súa ideoloxía e da súa produción editorial. Faremos esta enumeración seguindo o xa aportado por anteriores estudos ampliándoos no posible con novas informacións conservadas en puntuais arquivos.

1. Nacemento e familia

Ás sete da tarde do 2 de xuño de 1888 nace na casa número 9 da rúa de San Agostiño, que tamén daba á rúa do Chafarís, da vila de Pontedeume. Bautízase ao día seguinte na igrexa parroquial de Santiago cos nomes de Antonio Marcelino Xosé. Era o segundo fillo dun humilde matrimonio composto por Xosé María Couceiro Rodríguez e Dominga Freijomil Carballeira naturais de Centroña e Pontedeume, respectivamente. Era neto por parte de pai de Xosé Couceiro e Xoaquina Rodríguez, ambos naturais de Santa María de Centroña, e por parte de nai era neto de Antonio

13. Cf. A. REQUEJO, *La educación en el inicio de siglo, carencias y reformas*, en "El Correo Gallego" (13-Febrero-2000), 9. Tamén, A. COSTA RICO, *A Historia da Educación en Galicia. Notas para unha revisión historiográfica*, en "Cuadernos de Estudios Gallegos" 41 (1993-1994) 106, 221-246. Tamén ID., *Historia da educación e da cultura en Galicia (séculos IV-XX)*, Vigo, Xwraís 2004, 827-843.

Freijomil e Isabel Carballeira, naturais aquel de San Pedro de Grandal (Vilarmaior) e esta de Santa María de Ombre (Pontedeume)¹⁴. O matrimonio tivo outros seis fillos máis: Elena¹⁵; Concepción¹⁶; Eduardo¹⁷; Isabel¹⁸; María Dolores¹⁹; María del Carmen²⁰; e María²¹.

Cando Antonio Couceiro conta con 32 anos de idade, un 16 de xullo de 1920, casa na igrexa parroquial da Santísima Trindade de Ourense con Elisa Pavón Rodríguez²², unha moza de familia distinguida da capital das Burgas a quen Couceiro coñece nunha librería e que no momento de presentarse, alí mesmo -na propia librería- Couceiro Freijomil improvisalle unha poesía que lle escribe no seu abano²³. Deste matrimonio nacerán cinco fillos: Eduardo Antonio (1921-1967)²⁴; Isabel e Elisa (irmás xemelgas nadas en 1922, esta última falecida en 1980)²⁵; Laura (catro anos menor que as anteriores)²⁶ e Concepción (sete anos máis nova que Laura)²⁷. No momento de redactar este traballo só queda con vida Laura, que reside en Barcelona.

14. Cf. ARQUIVO HISTÓRICO DIOCESANO DE SANTIAGO (A partir de agora AHDS), *Fondo parroquial de Pontedeume, Serie Libros Sacramentais*, 13, folio 357 vto.

15. Nacida en 1887. Cf. AHDS, *Ibid.*, Libro 13, folio 304 vto. Non consta que contraera matrimonio.

16. Cf. AHDS, *Ibid.*, Libro 14, Folio 116 vto. Nacida o 28 de xullo de 1892 finou solteira. Tamén fixo os seus piniños na arte dos versos. Na revista relixiosa "El promotor de la Devoción a la Sagrada Familia", que se editaba en Palencia, publicou no número correspondente á primeira quincena de Abril de 1919 os versos: *A Jesús en la Sagrada Eucaristía*.

17. Nado en Pontedeume o 8 de xaneiro de 1896 estudou no Seminario Conciliar de Santiago, e ordenouse de presbítero na Catedral de Tui (estaba a diocese compostelá en sede vacante) o 26 de maio de 1923, tendo por primeiro destino o de coadxutor da parroquia de San Cristobal de Muniferral (Aranga-A Coruña). En xullo de 1929 tomou posesión como párroco de Santiago de Toubes (A Peroxa-Ourense). Tamén foi ecónomo de Santa María de Mezonzo e do seu anexo Vilasantar na provincia de A Coruña.

18. Naceu en 1898. Cf. ARQUIVO PARROQUIAL DE PONTEDEUME, *Libro de Bautizados* 15, folio 76.

19. Naceu en 1899. Cf. *Ibid.*, folio 143.

20. Naceu en 1901. Cf. *Ibid.*, folio 225.

21. Naceu en 1905. Cf. *Ibid.*, *Libro de Bautizados* 16, folio 46.

22. "En la iglesia parroquial de la Santísima Trinidad Diócesis y Provincia de Ourense, a 16 de julio de mil novecientos veinte D. Isaac Salgado, cura propio de la misma, previos los requisitos necesarios y la dispensa de las amonestaciones que manda el Sto. Concilio de Trento no resultando impedimento alguno, asistió y autorizó el matrimonio que celebraron en ella por palabras de presente de una parte D. Antonio Couceiro Freijomil, natural de Puentedeume, de estado soltero, de treinta y dos años de edad y de oficio Inspector de 1ª enseñanza, hijo de D. José, natural de Centroña y de Dª Dominga, natural de Puentedeume y de la otra parte Dª Elisa Pavón Rodríguez, natural de Orense de estado soltera, de 24 años de edad, hija de D. Modesto, natural de Sejalvo y de Dª Pilar, natural de Orense siendo testigos y padrinos D. Modesto Pavón y Dª Manuela Sas vecinos de Orense, recibieron la bendición de la misa nupcial. Firmado Lic. Isaac Salgado Suárez. Rubricado." Cf. ARQUIVO DA PARROQUIA DA SANTÍSIMA TRINIDADE DE OURENSE, *Libro de Matrimonios* 15, folio 287.

23. Cf. J. M. BASANTA BARRO, "Al hilo de un centenario", en: AA.VV., *Homenaje al polígrafo eumés Don Antonio Couceiro Freijomil en el primer centenario de su nacimiento (1888-1998)*, A Coruña, Deputación Provincial 1990, 172.

24. Iniciou o bacharelato en Ourense e rematouno en Santiago. Cursou estudos de Filosofía e Letras e Dereito. Segundo o seu expediente conservado no arquivo da curia diocesá de Madrid (expediente letra C, número 115), ingresou como vocación tardía no seminario diocesano de Madrid e, logo de ser ordenado sacerdote o 22 de maio de 1948, tivo o primeiro destino na parroquia serrana de Gandullas, e o último como coadxutor da parroquia de San Cristina situada no Paseo de Extremadura da capital do Estado, traendo a vivir consigo á súa nai e irmáns pequenas. Faleceu o 6 de novembro de 1967. Cf. J. M. BASANTA BARRO, A. c., 176.

25. As irmás estudaron as primeiras letras no colexio das Carmelitas de Ourense e o bacharelato no instituto Rosalía de Castro en Santiago. As dúas eran licenciadas en química. Isabel opositou ao corpo de mestres nacionais e obtivo en propiedade a escola de Mañón (Ortigueira-A Coruña). Posteriormente traballou como química na Institución Jamer en Madrid. Elisa non exerceu a súa profesión pois dedicouse ao coidado da súa nai. Cf. *Ibid.*, 176-177.

26. Tamén estudou a primeira ensinanza nas Carmelitas de Ourense, mentres que o bacharelato cursouno no colexio das Orfas de Santiago (Nosa Señora dos Remedios). Licenciada en Pedagogía casou en 1961 co médico Agustín Prada, falecido en accidente en 1979. Cf. *Ibid.*, 177.

27. Estudou Filosofía e Letras na Universidade Compostela. Casou en 1959 co industrial Xosé Pérez. Cf. *Ibid.*, 177.

2. Estudos e actividade profesional

O autodidactismo²⁸, a lectura constante e o exercicio da docencia dende moi novo, foron ingredientes básicos da formación de Couceiro que, segundo algún autor, xa dende moi novo, mantivo contacto coa práctica de ensinante²⁹. De feito en datas non moi determinadas, puidera ser entre 1904 e 1906, parece que chegou a rexentar algún tipo de aula ou colexio:

*"Terminada la enseñanza primaria adquirida al lado de competente e inolvidable maestro, sintió nuestro amigo Couceiro el entusiasmo del saber en toda su magnitud y lo tenemos ya dedicado de lleno a la impropia tarea de la enseñanza, montando en su villa natal un Colegio donde, al par que se hacía a su vez un práctico y verdadero profesor, contribuía a la difusión de una enseñanza racional y lógica entre los numerosos alumnos que no veían en él al niño como ellos, sino al hombre madurado científicamente"*³⁰.

Entre 1906 e 1909 realiza, como alumno libre, os estudos de maxisterio coas máximas cualificacións. Non segue, polo tanto, a vía da Escuela de Estudios Superiores de Magisterio, que fora creada precisamente para a formación de Inspectores de profesores das *Normales*³¹. A formación do maxisterio a inicios do século XX debería atender á súa formación científica, pedagóxica e práctica pero non é ata 1909, cando se crea a Escola Superior de Maxisterio que cifraba os seus obxectivos na preparación didáctica e pedagóxica, teórica e práctica dos docentes ata perfilar a súa personalidade de educadores³².

No Arquivo Histórico Universitario de Santiago, consérvase un interesante documento sobre Couceiro Freijomil. Trátase da súa folla de servizos dentro da carreira no maxisterio³³. Por el sabemos que o 3 de setembro de 1911 acadou o título de Mestre Superior coa cualificación de sobresáinte, quedando rexistrado na sección de Mestres de Escolas Provisionais no folio 20, número 722.

28. Na introdución do ensaio pedagóxico *Los factores del desenvolvimiento humano*, Couceiro fai esta confesión verbo do seu auto-didactismo: "Téngase, pues en cuenta que se trata de la obra de un Maestro joven en una época que, desde el punto de vista del adelanto pedagógico, no admite comparación con la actual: era muy otra la formación del Profesorado primario, era grande la carencia de libros bien orientados, eran muy inferiores las disponibilidades económicas del Magisterio para adquirirlos, y eran también -y acaso aquí estriba lo más grave- muy pocos los años del que esto escribía, condenado, por añadidura, a haber sido siempre un autodidacto". En: A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Los factores del desenvolvimiento humano*, Ourense, Magisterio Orensano 1935, 2.

29. Cf. BRAIS DA BOUZA, "Couceiro Freijomil", en: S. CAÑADA (ED.), *Gran Enciclopedia Gallega*, Santiago 1974, Tomo 7, 271.

30. Cf. Antonio Couceiro Freijomil, "Ecos del Eume" (Edición única, 1 de Enero de 1911), número 48, 1. Trátase da primeira biografía escrita de Couceiro Freijomil. Respecto ao mencionado "competente e inolvidable maestro", ¿poidera tratarse de **Galo Salinas Rodríguez?**, cf. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Diccionario Bio-Bibliográfico de Escritores*, Vol. III, Santiago de Compostela, Editorial de los Bibliófilos Gallegos 1953, 284-285. Tamén G. PLACER LÓPEZ, *Crónicas de mi rincón natal*, A Coruña, Deputación Provincial 1977, 147-149.

31. *Ibid.* Esta Escola é, precisamente, onde estuda V. Risco.

32. Cf. A. CAPITÁN DÍAZ, *Tendencias xerais da pedagogía española no século XX*, en "Revista Galega da Educación" 24 (1999) 48.

33. Cf. ARQUIVO HISTÓRICO UNIVERSITARIO DE SANTIAGO, Fondo da Universidade, Sección *Enseño Primario*, Atado 270.

O 17 de xaneiro de 1912 chégalle o nomeamento como profesor na Escola Nacional Graduada de Lugo, agregada ao Instituto Xeral e Técnico da mesma cidade. É precisamente en 1912 cando a semente da Institución Libre de Ensinanza empezaba a fructificar tendo a **Manuel Bartolomé Cossio** como a referencia de autoridade pedagóxica en España³⁴. O 28 dese mesmo mes toma posesión da mesma. A súa valía como docente queda reflectida no seu expediente. Xa no curso académico seguinte, concretamente o 25 de outubro de 1912, recibe un voto de agradecemento da Xunta Local de Primeira Ensinanza de Lugo en vista dos resultados acadados polos seus alumnos nos exames finais. Na sesión da Xunta Provincial de Instrucción Pública de Lugo, celebrada o 16 de xullo de 1913, recibe dous novos nomeamentos de agradecemento pola celebración da festa da árbore celebrada na cidade amurallada o 18 de maio de 1913.

A Gaceta de Madrid de data 19 de marzo de 1915 recolle a convocatoria das oposicións para Inspector de Ensinanza Primaria. No mesmo boletín, no número correspondente ao 13 de xullo de 1915, aparece Couceiro Freijomil na lista de admitidos e preséntase ás mesmas na súa quenda libre. Segundo esixía para estes casos o artigo 43 da lei 21 de xullo de 1878, cumpríalle atopar un substituto, presentando para tal fin ao lucense **Xoán Rei Santamaría**. Aprobada a devandita oposición en 1917 é nomeado Inspector de Primeira Ensinanza con residencia en Ourense.

Discorre por entón en Galicia un período nada doado para a tarefa educativa. Un período de grandes confusións políticas e sociais que inciden fortemente na educación, xa que os problemas sociais e políticos presentábanse en termos pedagóxicos. De feito polo anos en que Couceiro inicia o seu traballo de Inspector había un xerme de actividade sociopolítica no maxisterio, en contacto con sectores nacionalistas, republicanos, socialistas e mesmo anarquistas. **Hipólito Sinfórano Luengo** director da *Escuela Laica Neutral* fora detido logo de participar nunha manifestación. Toda esta actividade recuperará forza nos inicios dos anos trinta coa formación da ORGA e, posteriormente, do Partido Galeguista e a *Asociación de Traballadores do Ensino de Ourense* (ATEO), que, grazas aos seus órganos de expresión (*Heraldo Orensano*, *A Nosa Terra*, *Nós*, *Heraldo de Galicia*, *La Lucha*, *Escuela del Trabajo*), acadaron grande difusión³⁵.

A súa moderación no sentimento galeguista, a popularidade gañada pola actividade literaria e a súa actuación acertada no exercicio da Inspección conflúen para que o nomeen inspector xefe no tempo da ditadura de Primo de Rivera, compartindo esta actividade coas súas investigacións no *Seminario de Estudios Gallegos* e na *Real Academia Gallega*. Couceiro parece que se mantén fiel ás teses da liña política dominante de que educación e política non teñen relación. Na liña dun reformismo idealista, Couceiro tentaba acadar a emancipación social e cultural de Galicia pero desconfiando dos movementos vangardistas e do nacionalismo organizado que, aínda que como individuos lles tiña aprezo, como colectivo foron branco das súas críticas³⁶.

34. En 1905 creouse a primeira cátedra de Pedagogía na Facultade de Filosofía e Letras de Madrid e tivo a Cossio como primeiro titular. Cf. H. BARREIRO RODRÍGUEZ, *A renovación educativa en España durante o século XX*, en "Revista Galega do Ensino" 24 (1999) 81-96.

35. Cf. X. M. CID FERNÁNDEZ, *Postura controvertida de A. Couceiro Freijomil ante o rexurdimento e extensión da conciencia nacionalista (1916-1936)*, en "Boletín Auriense" 12 (1982) 275-297.

36. *Ibid.*, 278.

Entre 1931 e 1939 recoñécese o feito diferencial rexional na organización do Estado integral da República, o que provocará a aparición de xermolos de descentralización no sistema educativo, por exemplo a posibilidade de organizar o ensino nas linguas das respectivas rexións³⁷, posibilidade que será sempre defendida por Couceiro. Malia que algún autor faino notar³⁸ non nos consta que ao longo da súa actividade profesional nestes anos obtivese ningunha bolsa de estudos ou pensión para ampliación de estudos en pedagogía³⁹.

No trienio 1936-1939, é destinado como asesor adscrito aos servizos do Reitorado da Universidade de Santiago. Logo da contenda civil retoma a súa actividade de inspector de Ensinanza en Ourense, declinando formar parte da Oficina Técnica Administrativa de Depuración do Persoal de Educación Nacional.

A proposta de M. Casás Fernández, Ángel del Castillo López e Alejandro Barreiro Noya, en 1941 é nomeado numerario da Real Academia Galega. En 1942 obtén o traslado para Santiago de Compostela ocupando a casa número 5 na rúa do Camiño Novo (Rosalía de Castro). En 1949 entra a formar parte da sección de Paleografía e Diplomática do Instituto de Estudos Gallegos Padre Sarmiento.

3. Actividade editorial e xornalística

Os comezos da actividade editorial e publicista de Couceiro Freijomil vai parella aos inicios da historia do periódico local El Eco de Puentedeume. Segundo o seu subtítulo tratábase dunha revista científico literaria de frecuencia quincenal (publicábase os primeiros e terceiros domingos de mes). As súas oficinas estaban situadas na propia casa de Couceiro (rúa San Agostiño 9). Nun editorial correspondente ao segundo numero deste quincenal recóllese a seguinte afirmación que pode situarnos no seu ideario de carácter conservador e ultra-católico:

"Defensor de toda causa justa del progreso, cultura y moralidad del pueblo (...) No aspiramos a obtener aplausos por nuestros trabajos científicos y literarios, no; pero tampoco hemos de merecer la censura inicua y cobarde de los ignorantes, sabios a la moderna, enemigos de la civilización, de Cristo y de su Iglesia"⁴⁰.

Esta revista imprimíase nos obradoiros da Imprenta César García Seco situada no número 39 da rúa Bispo Sarmiento de Mondoñedo e tivo a Couceiro como primeiro redactor ata marzo de 1906, que pasou a ter como novo director a Edmundo Roberes aínda que sen variacións respecto do ideario e formato orixinais.

37. Cf. R. MEDINA RUBIO, *As reformas administrativas da educación na España contemporánea*, en "Revista Galega do Ensino" 24 (1999) 100.

38. Cf. BRAIS DA BOUZA, A.c., 271.

39. Cf. T. MARÍN ECED, *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en Pedagogía por la Junta para ampliación de Estudios*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1990, 359-386.

40. "El Eco de Puentedeume", (Edición única, 18-Febrero-1906), 1. Cf. R. VILLARES PAZ, *Notas sobre a prensa local galega no primeiro tercio do século XX*, en "Cuadernos de Estudios Gallegos", 35 (1984-1985) 100, 267-284.

O primeiro número de *El Eco de Puentedeume* saíu o 4 de febreiro de 1906 e as súas paxinas acollen dúas composicións poéticas de Couceiro, uns pequenos poemas que se titulan "A Puentedeume" e "Pobrecitos", respectivamente⁴¹. Cremos que se tratan da primeira publicación de Couceiro. Transcribimos a composición dedicada a Pontedeume⁴²:

*Puentedeume, tierra hermosa
bella perla de Galicia
edén de encantadas flores
y de embalsamadas brisas,
pueblo el más bello del mundo,
mi patria dulce y querida,
permite que a pulsar vuelva
las cuerdas de esta mi lira
aunque solo notas vagas
de muy poca melodía
pueda arrancarle, inspirado
por tus risueñas campiñas,
por tus pájaros, por tus auras,
tu sol, tu cielo, tus días,
y tus poéticas noches
llenas de melancolía.*

*Puentedeume, tierra hermosa
cual del cielo descendida
que haces soñar con la eterna
mansión de inefable dicha;
pueblo con razón llamado
bello vergel de Galicia,
ramo de vistosas flores,
mansión de la poesía,
cuando llegue mi última hora
quiera Dios, tierra bendita,
que en ti encuentre sepultura
arrullada por tus brisas,
que eres tu mi patria amada,
que eres mi patria querida.*

En 1910 sae á luz un novo periódico en Pontedeume. Trátase do semanario independente *Ecos del Eume*. Tiña o domicilio social no número 33 da rúa da Atafona, de tendencias agraristas, o seu director era Rosendo Vilarinho Tenreiro. O seu primeiro número publicouse un 5 de febreiro de 1910. Na súa primeira páxina descríbese nos o ideario do semanario:

*"Más que censores, trataremos de ser propulsores del mejoramiento de Puentedeume, encaminando hacia ese lado nuestra actividad de periodistas y acogiendo gustosísimos en nuestras columnas cuantas ideas e iniciativas puedan encajar un germen útil para el progreso de la vida de nuestra amada villa"*⁴³.

Xa dende este primeiro número, Couceiro aparece na nómina de colaboradores co artigo *Palabras de amigo*. Nesta colaboración reflíctese unha actitude que será permanente na traxectoria ideolóxica de Couceiro: o apoliticismo.

*"Valientes y abnegados, sin reparar en los grandes sacrificios que su empresa exige, se disponen a lanzar hoy a la publicidad estas hojas, ajenas en todo a las mezquindades de una falsa política y a los rastros egoísmos de partido"*⁴⁴.

41. "El Eco de Puentedeume", (Edición única, 4-Febrero-1906), 3-4.

42. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *A Puentedeume*, "El Eco de Puentedeume" (Edición única, 4-Febrero-1906) 3.

43. *Saludo y propaganda*, "Ecos del Eume" (Edición única, 5-Febrero-1910) 1. Cf. S. VILARIÑO GÓMEZ, *Agrarismo, Rexionalismo e prensa local a comezos do século XX. Notas históricas*, en "Cátedra" 1 (1994) 25-34; H. SANFIZ, *Apuntes verbo da federación agrícola Ferrol-Pontedeume. O agrarismo na comarca*, en "Cátedra" 6 (1999) 33-38.

44. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Palabras de amigo*, "Ecos del Eume" (Edición única, 5-Febrero-1910) 2.

En 1911, ao tomar posesión da súa praza como mestre na Escola Práctica Graduada de Lugo, colabora como redactor xefe do xornal *El Norte de Galicia* que, naquel tempo, dirixía **Francisco Álvarez de Nóvoa**. Mentres o novo mestre Antonio Couceiro inicia a súa actividade docente, xorden as mobilizacións agraristas en toda Galicia.

En 1917 ao chegar a Ourense logo de acadar a praza de Inspector de Ensinanza Primaria comeza a súa colaboración en varios periódicos. Primeiramente en *El Diario de Orense*, unha publicación dirixida por **Hermegildo Calvelo**, Francisco Álvarez Nóvoa e **Ramón Vilariño de Sáa**. Editado entre 1914 e 1928 foi un xornal de carácter conservador, bugallalista e crítico cos agrarios e os rexionalistas e moi local como indica o seu propio subtítulo *Periódico de intereses generales y locales*. Tamén colaborou noutra publicación conservadora: Galicia, xornal vencellado a Calvo Sotelo e a Unión Patriótica. Publicouse en Ourense entre 1930 e 1937 e foi fundada e dirixida por Marcial Ginzo Soto que antes dirixira *La Región*⁴⁵. E tamén en La Zarpa (a revista fundada en 1920 polo crego e líder agrarista **Basilio Álvarez Rodríguez**) cunha sección moi axeitada para Couceiro *Nuestra página pedagógica* e *Galicia Ilustrada*, unha publicación de periodicidade semanal; simultaneando este labor coas colaboracións na prensa local eumesa e na revista viguesa *Vida Gallega* que deixou de editarse por mor da Guerra Civil⁴⁶. Reiteramos que, polo tempo que se instala en Ourense, atrávesase no Estado español un período de disturbios, de confusión política e social, que incide fortemente na educación.

En 1942 obtén o traslado para Santiago de Compostela, pero xa anos antes colaborará cos xornais desa capital *El Compostelano* -herdeiro do periódico santiagués *El Correo de Galicia*- unha publicación de marcada ideoloxía cristiá como se establecía no editorial do seu primeiro número: *"el acatamiento incondicional a la autoridad de la Iglesia Católica, la aplicación de los principios cristianos a la vida social y el mantenimiento basado en el principio de autoridad"*⁴⁷.

El Compostelano inclúe unha abondosa produción de Couceiro: os poemas *Canto a Galicia*, *Galicia*, as series *Novos Cantares*; *Do meu feixe*; *Lóstregos*, *Contiños*; *Na cas do pica-preitos*, *Xa pasou*; *Do que oín contar*; e *Os dous ladrós*. Entre 1928 e 1935 van chegando paseñamente a este xornal versións de poemas de autores franceses, alemáns e casteláns. A Dirección do xornal permite esta práctica crendo na súa utilidade e necesidade. Este labor de tradutor principia no diario a finais de 1927 e dura ata 1935. Tras a guerra retómase no 1938 coas achegas de Couceiro Freijomil, participando nesta actividade os mozos **Álvaro Cunqueiro**, **Ángel Sevillano**, e **Roberto Blanco Torres**, e tamén os xa consagrados: **Francisca Herrera** e **Losada Diéguez**⁴⁸. Aínda que daquela a bandeira do idioma a enarboran outros medios de comu-

45. Cf. M. VALCÁRCEL LÓPEZ, *A prensa en Ourense e a súa provincia*, Ourense, Deputación Provincial 1987, 56-57.

46. Cf. M. J. PRECEDO LAFUENTE, "Antonio Couceiro Freijomil, periodista", en: AA.VV., *Homenaje al polígrafo eumés...*, o. c., 150-151. Aquí coincidirá con Ignacio Herrero Fuentes, un dos mestres principios dinamizadores da ATEO que publicará, baixo o pseudónimo de Dr. Iñigo, sobre a erudición dos debates intelectuais entre Risco e Couceiro Freijomil. Cf. M. VALCÁRCEL, *Os mestres republicanos*, "Galicia Hoxe" (Edición única, 18-Xaneiro-2004) Suplemento "Lecer".

47. *Ibid.*, 151.

48. Cf. X. MARQUÉS VALEA, *A literatura galega no xornal El Compostelano (1920-1946)*, Santiago de Compostela, O Correo Galego 1999, 26-27. Grazas a este magnífico estudo podemos catalogar as datas de publicación dos poemas de Couceiro Freijomil.

nicación, o seu empeño por difundir a creación literaria galega entre 1925 e 1941 faino acredor dun xusto recoñecemento.

A este periódico substituírao en febreiro de 1946 *La Noche*, único diario vespertino en Galicia onde Couceiro asinaba dúas colaboracións fixas: unha semanal -denominada *Artes y Letras-*, e outra diaria titulada *Calendario*, coa efeméride galega do día na que Couceiro envorcaba a súa inmensa erudición, e *El Correo Gallego* que co tempo acabarán fusionados. Home modesto e nada aparatoso, con aspecto de mestre rural e posuidor dunha memoria proverbial, ensinou a ler e escribir desinteresadamente aos vendedores da prensa compostelá⁴⁹.

En 1946 o xornal *La Noche* de Santiago comeza a publicación de *Plumas e letras galegas*, páxina semanal literaria dirixida por Couceiro Freijomil que máis adiante será continuado por **Xosé Landeira Yrago**.

4. O seu paso pola Real Academia Galega

Logo do alzamento de 1936 a Real Academia Galega pasaba por momentos de deriva. A última sesión databa de marzo de 1936, estaban vacantes gran número de medallas, mortos e ausentes varios académicos e coa presidencia accidental de **David Fernández Diéguez**. Sen embargo, o patrimonio da corporación queda a salvo das consecuencias represoras da guerra quizais por estar aloxado no edificio do Pazo Municipal da Coruña. A biblioteca, composta naquel momento por máis de 16.000 volumes sálvase da queima, práctica levada con outras institucións polos falanxistas e polas comisións depuradoras de bibliotecas nadas como consecuencia da Orde da Xunta Técnica de Estado de 16 de setembro de 1937.

Ós dous meses de iniciada a Guerra Civil, o 15 de decembro de 1936, o presidente da República, Manuel Azaña, sanciona un decreto, asinado polo ministro de Instrucción Pública, **Jesús Hernández Tomás**, polo que quedaban suprimidas as academias dependentes do Ministerio de Instrucción Pública e Belas Artes, confiscados os seus bens e cesantes todos os seus membros. Ademais creábase o Instituto Nacional de Cultura que había dividirse en tantas seccións como academias disoltas⁵⁰.

O 23 de decembro de 1936 falece o presidente accidental **David Fernández Diéguez**, e o cargo pasa regulamentariamente a **Manuel Casás Fernández**. En setembro de 1937, **Fernando Martínez Morás**, secretario da Academia, morre nun accidente de circulación en León, onde estaba a traballar como correspondente de guerra do xornal *La Voz de Galicia*. O presidente Casás Fernández convoca a **Alejandro Barreiro Noya** a quen corresponde asumir a secretaría de xeito interino e toma posesión da mesma en outubro de 1937. Con estes cambios de persoal a Academia vai sobrevivindo, aínda que a súa existencia é puramente nominal.

49. Cf. BRAIS DA BOUZA, a. c., 271.

50. Cf. *La Gaceta de Madrid* (16-Setembro-1936) 1835. Ao estar A Coruña en zona nacional, esta vive allea ás disposicións legais da República.

O 8 de decembro de 1937, a *Xunta Técnica de Estado*, órgano supremo do goberno nacional con sede en Burgos, promulga un decreto convocando ás Reais Academias a unha sesión plenaria para o 6 de xaneiro de 1938 na Universidade de Salamanca co obxectivo de formaren un corpo total coa denominación de Instituto de España⁵¹. O decreto en cuestión dispón que haberá que reorganizar cada Academia por un comité e que, logo da xuntanza de Salamanca, cada unha volverá a dedicarse ás súas tarefas.

Ao se institucionalizar o réxime franquista a partir de 1938 coa formación do seu primeiro gabinete de goberno, Manuel Casás colle as rendas da Academia e, secundado por Alejandro Barreiro, dá os primeiros pasos para a súa reorganización. Convoca a primeiros de marzo os numerarios da Coruña a unha reunión informal. Ademais de Casás e Barreiro, asisten Eladio Rodríguez, Ángel del Castillo e César Vaamonde Lores, arquivista e bibliotecario da Academia, este comunica que está perdido todo o arquivo da academia correspondente aos últimos anos coincidentes coa xestión como secretario corporativo de Fernando Martínez Morás. Na sesión tamén se intercambiaron impresións respecto á necesidade de cubrir as vacantes de numerarios e de xestionar o cobro das subvencións pendentes. O propio Casás pon diñeiro do seu peculio a conta para pagar algún soldo, dos moitos atrasados, ao persoal da Academia, reducido a dúas persoas, o bibliotecario, **César Vaamonde Lores**, e o auxiliar, **Juan Naya Pérez**⁵².

En febreiro de 1939, o subsecretario de Educación Nacional, García Valdecasas, autoriza á Academia para eximir da lectura do discurso aos numerarios electos antes da guerra, os cales recibirán un oficio equivalente á toma de posesión, son: **Juan Domínguez Fontenla**, **Narciso Correal Freire de Andrade**, **Ramón de Artaza**, **Lisardo Barreiro**, **Jaime Solá** e **Antonio Noriega Varela**.

A primeira reunión despois da guerra ten lugar o domingo 3 de decembro de 1939. Asisten Manuel Casás, Alejandro Barreiro, Ramón Otero Pedrayo, Lisardo Barreiro, Ramón de Artaza, Julio Dávila e Ángel de Castillo ademais dun delegado do Gobernado Civil da provincia. Ángel del Castillo é nomeado tesoureiro e son declaradas as vacantes de numerarios pois das corenta prazas, había pouco máis de vinte cubertas.

A Academia ocupa o ano seguinte en se prover de candidatos que deberían ser votados na xuntanza ordinaria do 8 de decembro de 1940. Nesta, son elixidos dezanove numerarios: **Xosé Filgueira Valverde**, **Fermín Bouza-Brey Trillo**, **Xesús Carro García**, **Salustiano Portela Pazos**, **Atanasio López**, **Ramón María Aller**, **Samuel Eiján Lorenzo**, **Aureliano Pardo Villar**, **Paulino Pedret Casado**, **Gonzalo Brañas Fernández**, **Gonzalo López Abente**, **Florentino López Cuevillas**, **Celestino Sánchez Rivera**, **José Baldomir**, **Francisco Vales Villamarín**, **Manuel Vázquez Seijas**, **Fernando Cortés Bugía**, **Rafael González Villar** e **Antonio Couceiro Freijomil**.

51. Cf. V. ÁLVAREZ RUIZ DE OJEDA, *Eladio Rodríguez González na Academia*, en "Boletín da Real Academia Galega" 362 (2001) 9-67.

52. *Ibid.*, 42.

O Director Xeral de Belas Artes, Marqués de Lozoya, libera aos electos da lectura do discurso e autoriza a toma de posesión conxunta. Esta cerimonia terá lugar, en sesión extraordinaria pública, o día 27 de xullo de 1941, no paraninfo da Universidade de Santiago. Previamente, na igrexa conventual de San Domingos de Bonaval, ante os sartegos de Rosalía e Alfredo Brañas, celébrase unha misa presidida por Samuel Eiján, neo-académico e relixioso franciscano. Traslada a comitiva á Universidade, presiden o acto o reitor, **Carlos Ruiz del Castillo**, o arcebispo de Compostela, **Tomás Muniz Pablos**, e o presidente da Academia, Manuel Casás Fernández. Tamén asisten o alcalde da cidade, **Juán Armada Losada**, Marqués de Figueroa; o Delegado Comarcal de F.E.T e das JONS e secretario da Universidade, **Luis Legaz Lacambra**; o comandante militar da praza, **Francisco Judel Peón**; o abade mitrado de Samos, xuíces de primeira instancia e municipal, deputados provinciais, cóengos, catedráticos, concelleiros, membros dos corpos da gobernación e outras delegacións civís, militares e relixiosas. O secretario da Academia, Alejandro Barreiro, dá lectura á Memoria e seguidamente entran ao estrado dezaioito novos académicos (Rafael González Villar falecera antes desta data). Fala, en representación de todos, Fermín Bouza-Brey lendo o discurso titulado La mitología del agua en el Noroeste hispánico⁵³. Contesta, en nome da corporación, o Presidente Casás Fernández e ao remate da súa intervención procede á imposición simbólica das medallas na persoa de Fermín Bouza Brey. Clausura o acto o reitor da Universidade.

Toda esta descrición está contida no completo traballo de Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda que citamos anteriormente. É neste mesmo estudo onde se reproduce fragmentos da carta que a penas dez días antes deste acto escribelle César Vaamonde Lores, mentor de Couceiro para a súa entrada na Academia, a Fermín Bouza-Brey na que fai unha serie de confidencias sobre o que será o futuro da Academia na que Couceiro se atopa:

"Como no sé si se lo dije alguna vez, me pasé casi toda mi vida escribiendo. Poco para mí, y mucho para los demás. Desde que tenía 17 o 18 años (no lo recuerdo bien) que fundé en La Coruña la revista Murmullos Literarios, hasta el año pasado que creo cerré el ciclo con un trabajo (...), que fue el último, y que trata de nuestra divisa municipal, ¡cuántos trabajos no hice!, y todos perdidos, porque yo casi nunca guardé mis trabajos publicados en periódicos y revistas encuadernables, y así, ni memoria tengo de ellos ni sé de qué trataban. Ni tampoco solía firmarlos. Más de 56 años de labor. Tengo empezadas veintitantas obras, algunas hace más de 40 años y así se quedarán (...) También lamento no haber podido terminar de escribir el Diccionario que editaba la Academia, que me costó tres o cuatro años de trabajos preparatorios y muchos más para lo que se publicó. Queriendo asegurar la vida de los manuscritos, regalé algunos muy valiosos a la Academia de la Historia, de Madrid, y el mismo día de su entrega, desaparecieron. Después regalé a la Universidad de Santiago el Diario de campaña del Batallón Literario, y a los tres días había volado. Cedió a otros Centros otras cosas y nadie sabe qué fue de ellas. Visto esto, renuncié a hacer más donativos a corporaciones, y los hice a

53. Cf. F. BOUZA-BREY TRILLO, *La mitología del agua en el Noreste hispánico*, en "Boletín de la Real Academia Gallega" 23 (1942) 265-268.

algunos amigos: peor resultado. Respecto a los libros, no hablemos. Si los conservara todos, tendría una biblioteca de más de 10.000 volúmenes, todos referentes a Galicia. Di a la Academia varios centenares. También a la Sociedad "Amigos del Paisaje Gallego", y a una Biblioteca de Portugal. Hasta a una sociedad de trabajadores de La Coruña titulada "La Emancipación" regalé una buena colección cartográfica (...) Pero mi pensamiento fue siempre el de entregar en otro lugar, al que con mayor entusiasmo y devoción sacrificué la mejor y mayor parte de mi vida, todo lo que respecto a esto poseía y aún me resta, mas visto cómo se pusieron las cosas, no hay que soñar en ellos, pues dentro de poco solo de dicho lugar quedará el recuerdo o la inutilidad de su existencia"⁵⁴.

A vida da Academia tardaría aínda en normalizarse. En xaneiro de 1942 reaparece o Boletín de la Real Academia Gallega. O 13 de decembro de 1942 celébrase a xuntanza anual, de novo en Santiago de Compostela, debido ás dificultades nas comunicacións, que impiden aos numerarios acudir en á Coruña. Na sesión, son elixidos por aclamación presidente, secretario e tesoureiro os mesmo académicos que viñeran interinando estes cargos: Manuel Casás, Alejandro Barreiro e Ángel del Castillo.

Esta decisión foi impugnada por Narciso Correal Freire de Andrade, apoiado por Baldomir e Carro, para poder colocar a Eladio Rodríguez de novo na presidencia. O Ministerio tarda en reaccionar. Mentres, inmerso nun programa de reorganización, en 1943 Casás crea varias seccións na Academia deste xeito: Ciencias físico-naturais, Ciencias histórico-xeográficas, Arqueoloxía e Belas Artes; estudos económicos, sociais e políticos; Lingua e Literatura; estudos Pedagóxicos e Comisión do Dicionario. Couceiro Freijomil quedará adscrito ás comisións de: Lingua e Literatura, estudos Pedagóxicos, Ciencias Históricas e Comisión do Dicionario⁵⁵. A maioría destas comisións foron puramente nominais⁵⁶.

Por fin chega a resolución do Ministerio o 16 de maio de 1944 cesando a xunta de goberno elixida en 1942, deixando en suspenso todos os acordos adoptados a partir desa data e nomeando un delegado especial na persoa do Reitor da Universidade, Luis Legaz Lacambra. A vida da Academia paráízase novamente. O Goberno Civil da Coruña procede a unha investigación de todos os académicos nomeados antes e despois da citada data. Prohibíense as informacións á prensa e o proceso lévase en absoluto segredo. O 19 de xuño, por requirimento de Luis Legaz Lacambra, constitúese a xunta de idade, integrada por Emilio Rodríguez, Ramón de Artaza Malvárez e Manuel Banet Fontenla como presidente, secretario e tesoureiro respectivamente. Convócase sesión xeral extraordinaria para o 15 de outubro de 1944, con dous únicos puntos na orde do día: elección de cargos directivos e revalidación da posesión dos numerarios ultimamente nomeados. Asisten doce académicos que levan a representación doutros tantos. Couceiro leva a representación de Paulino Pedret, Samuel Eiján e Ramón María Aller, Correar, Baldomir e Carro

54. V. ÁLVAREZ RUIZ DE OJEDA, a. c., 44. César Vaamonde Lores falece en A Coruña o 1 de xuño de 1942.

55. Cf. A. BARREIRO, *Memoria de la actuación de la Real Academia Gallega en el año 1943, presentada por la Junta de gobierno*, en "Boletín de la Real Academia Gallega" 24 (1944) 277-280, 155-156.

56. V. ÁLVAREZ RUIZ DE OJEDA, a. c., 45.

non están presentes nin representados. Efectuadas as votacións, resultan elixidos por unanimidade para os cargos de presidente, secretario e tesoureiro os mesmos que foran elixidos pola Academia e cesados polo Ministerio, é dicir Casás, Barreiro e Ángel del Castillo. A acta da sesión é enviada a Madrid, con informe e fichas policiaais dos elixidos⁵⁷. A elección é novamente impugnada e con data 15 de febreiro de 1946, o Ministerio de Educación Nacional comunica a resolución definitiva desestimando o recurso presentado.

Hai quen considera que a Academia que iniciaba unha nova etapa o 27 de xullo de 1941 estaba abertamente entregada ao franquismo⁵⁸. Na xunta de 13 de decembro de 1942 propúxose que fose nomeado Presidente de Honor da Real Academia a Francisco Franco, nomeamento que este aceptou o 24 de decembro seguinte⁵⁹. O número do Boletín da Academia correspondente a xuño de 1942 ábrese cunha fotografía de Franco con uniforme militar na que ao seu pé figura a seguinte declaración de adhesión:

"¡Viva España!(...) La Real Academia Gallega, fiel a su devoción por cuantos enaltecieron y exaltan el nombre y prestigios de nuestra raza, se asocia con todo fervor a los homenajes del ilustre Caudillo, que alienta y fortalece el espíritu de su Patria, en su afanoso anhelo por conquistar las rutas de sus inmortales destinos"⁶⁰.

De todos os xeitos non seríamos obxectivos se non valorásemos esta adhesión, e a acusación de academia franquista, dentro do seu propio contexto. Coidamos que faltan actas e documentos que permitan avaliar o grao exacto de implicación explícita asumida co réxime franquista.

Outro episodio singular da estadia de Couceiro na Academia foi o relativo ao nomeamento e toma de posesión como académica de **Francisca Herrera Garrido**. O 4 de marzo de 1945 a sesión ordinaria da Real Academia Galega, elixea membro numerario para ocupar a vacante de **Lisardo R. Barreiro** cando esta contaba con 76 anos de idade. Escribe o discurso de ingreso que envía o 11 de abril ao presidente Manuel Casás. Este, á súa vez, tarda dous anos en pasarlle o discurso a Antonio Couceiro Freijomil, para que escriba o discurso de resposta, enviándollo o 17 de xaneiro de 1947. O 28 de febreiro de 1949, máis de dous anos despois de recibilo e catro desde a admisión de Francisca Herrera, Couceiro Freijomil entrega na Academia o seu discurso de resposta e envía unha carta á autora, esta xa con 80 anos e enferma non chegou a ler a carta e morreu sen acadar ser a primeira académica galega por razóns aínda hoxe descoñecidas.

5. Deceso e homenaxes

O 9 de maio de 1955, a piques de cumprir os 67 anos de idade, Couceiro fina na súa casa de Santiago. Os seus funerais celébranse na igrexa compostelá do Pilar presididos polo seu fillo e o seu irmán sacerdotes. O seu cadáver é soterrado no cemiterio municipal de San Domingos de Bonaval. Este é o texto da súa acta de defunción:

57. *Ibid.*, 46.

58. Cf. R. MARIÑO PAZ, *Eladio Rodríguez e a cultura galega*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco 2001, 49.

59. *Boletín de la Real Academia Gallega* (Decembro de 1942) 269-270.

60. *Ibid.*, (Xuño de 1942) 3.

*"Se inscribe la defunción de D. Antonio Couceiro Freijomil, natural de Puentedeume (La Coruña), nacido el dos de Junio de mil ochocientos ochenta y ocho, domiciliado en la calle de Rosalía de Castro, número cinco-A, segundo. Profesión Inspector Enseñanza, hijo de José Couceiro Rodríguez, y de Dominga Freijomil Carballeira, de estado casado con Doña Elisa Pavón Rodríguez, de quien deja cinco hijos llamados: Eduardo Antonio, Isabel, Elisa, Laura y María de la Concepción, ignorándose si otorgó testamento. Falleció en su domicilio el día nueve de Mayo de mil novecientos cincuenta y cinco a las cero horas quince minutos, a consecuencia de colapso periférico y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de Santo Domingo. Se practica el asiento en virtud de manifestación escrita del autorizado Manuel Fernández Mejuto, mayor de edad y de esta vecindad y certificación de defunción expedida por el Médico Don Ramón Domínguez Sánchez que quedan archivados en el legajo correspondiente. Testigos del mismo: Don José Sande Leis, domiciliado en la calle de Hospitalillo, número doce de estado casado, y Don Pastor Méndez Rey, domiciliado en la Avenida de Rajoy, número dos, de estado casado, ambos mayores de edad. Autorizan la inscripción: el Juez D. Germán Martínez y Oliver y Secretario Don Félix Álvarez-Santullano y Salgado y se efectúa siendo las doce y quince horas del día nueve de Mayo de mil novecientos cincuenta y cinco. Y leído el asiento se sella con el del Juzgado, y lo firma el señor Juez con los testigos, el compareciente, y el Secretario que certifico. Sellado y Rubricado."*⁶¹.

O Boletín da Real Academia Galega deu noticia á comunidade intelectual do seu pasamento con esta necrolóxica:

*"Nuestra Real Academia ha sufrido una nueva y dolorosa baja con el fallecimiento de don Antonio Couceiro Freijomil, acaecido en Santiago de Compostela en día 9 de mayo último. Siempre es sensible la pérdida de un compañero; pero cuando se trata de alguien que contribuye al enriquecimiento de nuestra literatura regional, o al mejor conocimiento y valoración de Galicia por medio de sus estudios y trabajos sobre la historia, la cultura y la lengua de nuestro país, aquella pérdida es más sensible y dolorosa si hemos de atenernos al espíritu y fines de nuestra Corporación, y este es el caso lamentable del señor Couceiro Freijomil"*⁶².

O 6 de xuño de 1997, organizado polo Círculo Filatélico e a Sociedade de Arte e Investigación "Eume", e patrocinado pola Dirección Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia, celebrouse en Puentedeume un festival literario para exaltar a dous fillos notábeis da vila: A. Couceiro e Gumersindo Placer. Como prólogo daquel festival, o conselleiro de Cultura, naquel intre Celso Currás Fernández, descubriu na fachada da casa natal de Couceiro unha placa de bronce conmemorativa.

61. REXISTRO CIVIL DE SANTIAGO DE COMPOSTELA, *Libros de Defuncions*, Tomo 179, Sección 3, número 371. Ao ser clausurado o camposanto de San Domingos, os restos de Couceiro Freijomil trasladáronse a un panteón propiedade da familia Pérez Couceiro no cemiterio compostelán de Boisaca.

62. Cf. L. CARRÉ ALVARELLOS, *Necrológica de Antonio Couceiro Freijomil*, en "Boletín de la Real Academia Gallega" 49 (1955) 26, 6-8.

A Corporación Municipal de Pontedeume, en sesión de 28 de xullo de 1988, adoptou o acordo unánime de nomealo Fillo Predilecto da Vila a título póstumo, ao se cumprir aquel ano o centenario do seu nacemento⁶³.

Por dúas veces, tamén en Pontedeume, a figura de A. Couceiro Freijomil foi protagonista de senlleiras mostras filatélicas. A primeira en agosto de 1974, con motivo da I Exposición Filatélica adicada á xuventude a á infancia. A segunda en agosto de 1988, conmemorativa do I Centenario do nacemento do autor. En ambas as dúas funcionou un carimbo especial de correos, reproducindo a efixie deste escritor eumés.

ESCRITOS E PUBLICACIÓNS DE COUCEIRO FREIJOMIL

Procedemos a enumerar a produción escrita de Couceiro Freijomil. Farémolo seguindo dous criterios metodolóxicos: a división por temas e, dentro desta, a súa secuencia cronolóxica. Tamén incluiremos unha relación de manuscritos e textos inéditos depositados no arquivo do Instituto Padre Sarmiento de Estudos Galegos.

1. Literatura e Filoloxía

A obra literaria de Couceiro Freijomil é curta, pero detrás dela hai, non obstante, un gran substrato, un gran fondo cultural.

- *A Puenteume, Pobrecitos, Invernal, Angelitos del cielo, Versos libres...* son títulos das primeiras composicións poéticas de Couceiro. Estas apareceron nos dous anos de vida (1906-1907) do periódico local El Eco de Puenteume do que Couceiro foi co-director. Trátanse de composicións en castelán cun forte tinte alegórico. Tamén no número 7 do mesmo periódico recóllese a composición "Buscando otra patria..." que xa aparecera publicada na revista *De todo un poco* que se editaba en Mondoñedo. Cando contaba con 18 anos de idade Couceiro compón uns versos de marcado trazo saudosista:

*¡Qué triste, qué pobre
Galicia se queda!...
Buscando otra patria mejor que la suya
los pobres labriegos se van á la América
y dejan ¡quien sabe! Tal vez para siempre
su plácida tierra,*

63. O acordo literal é o seguinte: "Honores: Nomenclamento de hijo predilecto de Pontedeume, a título póstumo, a D. Antonio Couceiro Freijomil: Cumpléndose en el presente año el primer centenario del nacimiento en esta Villa del ilustre eumés D. Antonio Couceiro Freijomil, cuya vida y obra es conocida por todos, la Corporación, por unanimidad, acuerda: 1º. Nombrar a título póstumo Hijo Predilecto de la Villa de Pontedeume a D. Antonio Couceiro Freijomil en reconocimiento de sus cualidades humanas, así como a su labor histórica y literaria, intentando el pago de la deuda de gratitud que Pontedeume tiene contraída con el más ilustre de sus hijos. 2º Unirse a los actos programados con motivo del I Centenario de su nacimiento. Cf. *Libro de Actas de la Corporación Municipal de Pontedeume*. Sesión de 28 de xullo de 1988.

*de fértiles campos, de bosques amenos
de hermosas florestas;
y van cabizbajos, y van muy llorosos,
porque es honda y grande su justa trsiteza...
Dejan para siempre aquellas casitas,
sus nidos de amores y dulces ternezas,
sus esposas é hijos, sus padres y hermanos,
y á verlos ¡quien sabe! No es fácil que vuelvan.
¡Ver como abandonan sus tierras queridas
nos causa honda pena,
pues si ellos se marchan, ¡qué desierta y sola,
qué triste y qué pobre
Galicia se queda!...
No se oye armoniosa
la dulce cadencia
del canto sentido que antes resonaba
del valle á la sierra.
La gaita parece
que canta tristezas,
que canta nostalgias de los que se fueron,
que canta dolores de los que se quedan.
Los campos incultos
á verse comienzan;
ya no hay quien trabaje, ya no hay quien alegre
la olvidada tierra,
que, cual cementerio, sola, abandonada,
parece que llora de honda tristeza.
Los pobres labriegos se fueron llorosos
no es fácil que vuelvan;
no es fácil que cesen las penas y angustias
de quienes esperan...
¡Sin ellos qué inculca, qué desierta y sóla,
qué triste y qué pobre
Galicia se queda!...⁶⁴.*

Como consecuencia da toma de consciencia do nacionalismo, os estudosos do rexurdimento procuraron unha definición da identidade galega. Un dos trazos característicos máis defendidos e asumidos como propios é o da saudade que provén da estreita relación entre o home e a paisaxe natal; este sentimento emerxe sobre todo coa emigración⁶⁵. Parécenos que esta idea típica do rexionalismo aparece clara nesta poesía no mozo Couceiro (contaba con dezaioito anos de idade).

64. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Buscando otra patria...*, "El Eco de Puentedeume" (Edición única, 6-Mayo-1906) 3.

65. Cf. M. MANDIANES CASTRO, *O río do esquecemento. Identidade antropolóxica de Galicia*, Vigo, Xerais 2003, 80-81.

• Colección de poemas Lóstregos con prólogo en verso de **Francisco Álvarez de Nóvoa**. Prémíase esta obra co galardón "Cantares Gallegos", na Festa da Poesía celebrada en Lugo polo San Froilán de 1925⁶⁶. Apareceron publicados tamén no xornal *El Compostelano* en 1931 engadindo o subtítulo de Cantares Gallegos.

• *Cantares*. Doce cantigas que aparecen no número 23 da revista Nós, correspondente ao 15 de novembro de 1925. Despois do título entre paréntese di: "Da colección de 230 que axiña se publicará, premiada no Certame celebrado derradeirairamente en Lugo", aínda que verdadeiramente son 229. Segundo Ramiro Fonte "*trátase dunha pequena colección de cantigas populares ou popularizantes -habría que estudialo- (...) en forma de refrán monoestrófico*"⁶⁷. Reproducímola a continuación:

*Negocio feito entre moitos
mais que negocio é ruína;
compañías, c'a muller,
y-as veces, aínda, aínda...*

*A rapaza n'está mal
si non fora pol-o andado;
aquele que lle fixo o cesto
que tamén lle poña o aro*

*Teño no peto un buraco
E perdín unha cadela:
¡alí onde perdas non hai
todo se volve miseria!*

*N'hai sardiña sin espiña,
nin besta sin unha amata,
nin cadelo que non ladre,
nin moza abondo gardada.*

*Estou ceguiño por ti,
y-asi non te ha de admirar
que o que non vexa cos ollos
trate de botarlle a mau.*

*Por moito que un se aproveite,
sempre algo deixa pra os outros:
ben galiñas dormen fora,
y-a todas n'as ve o raposo.*

66. Cf. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Lóstregos*, Ourense, Imprenta de El Diario 1925.

67. R. FONTE CRESPO, "Couceiro Freijomil na revista Nós", en: AA.VV., *Homenaje al polígrafo eumés...*, o. c., 116.

*Nin toda festa ha de ser gaita,
nin calquer día domingo,
nin sempre a muller casada
ha de de estar: ¡Meu maridiño!*

*Sei de bastantes mociñas
que andan pensando de cote
que os negocios rixen mal,
si de eles non terma un home.*

*Ti non faga-la primeira,
porque despois, miña filla,
xa se sabe: sobre un ovo
ha de poñel-a galiña.*

*Ó novo que moito reza
y-o vello que moito auna,
lévaos pra casa, que a min
nen me fan falla ningunha.
Sempre con espiñas nace
o cardo que ha de picar;
tamén o fillo do lobo
sempre ha nacer lobicán.*

*Morreu de parto unha amiga
de unha solteirona fea,
y-ésta, o instante de sabelo,
sospirou: -¡Dichosa de ela!*

- *Novos Cantares*. Dúas novas colaboracións poéticas aparecidas na revista Nós. Unha primeira no número 48 correspondente ao 15 de nadal de 1927, e unha segunda no número 50 correspondente ao 15 de febreiro de 1928. Tamén segundo Ramiro Fonte "*neles encontrase ese senso do moral que ten o pobo, a famosa retranca, a ironía, e todo posto ao servizo dun galego áxil, rebuldeiro e espontáneo*"⁶⁸. Esta vai ser a última colaboración de Couceiro en Nós. Pronto rifou Couceiro con Risco e **Ben-Cho-Shey** (X. R. Fernández Oxea), certas discrepancias políticas e literarias os separaban tallantemente. Tamén baixo ese mesmo título apareceron once novas composicións no xornal El Compostelano entre maio e xullo de 1929⁶⁹.

- No Ourense da súa mocidade, Couceiro veneraba ao gran patriarca das letras

68. *Ibid.*

69. Cf. X. MARQUÉS VALEA, O.c., 161.

ourensáns, **Marcelo Macías García**⁷⁰, quen o animou a participar no certame literario celebrado en Ourense o 13 de outubro de 1926 para conmemorar o segundo centenario da publicación do Teatro Crítico Universal do P. **Benito Feijoo**. Presenta o poema Galicia que acadou premio. Co mesmo título publicáronse novas composicións en *El Compostelano* o 22 e o 23 de abril de 1931 e o 22 e o 24 de outubro de 1938.

- *Do meu feixe*. Preto dun milleiro de composicións poéticas que viron a luz en sucesivas colaboracións no xornal *Galicia* de Ourense. O seu orixinal mecanografiado consérvase no arquivo do Instituto *Padre Sarmiento* de Estudos Galegos de Santiago⁷¹. Parte desta serie viu a luz nas páxinas de *El Compostelano* entre abril e novembro de 1932⁷².

- *Contiños*. Nova serie de 35 composicións populares que aparecen no xornal *El Compostelano* entre Outubro de 1938 e abril de 1939⁷³.

- En 1926 publicábase no Tomo de Generalidades da *Geografía General del Reino de Galicia* a primeira edición de *El idioma gallego*.

- *Canto a Galicia; Na cas do picapreitos; Xa pasou; Do que vin contar; Os dous ladrós*: Colaboracións literarias que saen publicadas en *El Compostelano*, o 7 de xuño de 1927, o 5 de xuño de 1933, o 15 de setembro de 1938, o 24 de setembro de 1938, e o 18 de outubro de 1938 respectivamente⁷⁴.

- A nosa ortografía foi unha sección da revista *Nós*. Nela Couceiro achegou dos artigos: Sobre o emprego do apóstrofo 24 (1925) 5-8 e *De certas adicións, supresións, troques y-enlaces de letras* en 7 (1926) 25, 7-9.

- En 1929 publica na imprenta *La Popular de Ourense o estudo de investigación Ortografía gallega*. Bases para a súa unificación, cun apéndice do profesor **Abelardo Moralejo Lasso**. Trátase das notas lidas aos membros do Seminario de Estudos Galegos con motivo da súa Asemblea Xeral celebrada en Pontevedra entre os días 7 ao 9 de abril de 1928⁷⁵. Desde os comezos do Rexurdimento, os escritores gale-

70. Marcelo Macías García naceu en Astorga en 1843 e chegou á cidade das Burgas como catedrático de literatura no Instituto de Ourense. Autor de numerosos artigos de crítica literaria e traducións de obras clásicas e epigráficas mantivo un meritório labor á fronte da Comisión de monumentos históricos e artísticos de Ourense, que editaba un boletín no que Couceiro colaboraba. Cf. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *El idioma gallego...*, o. c., 392-393.

71. Esta obra aínda que non achega nada novo de importancia ao coñecemento de Couceiro, si encerra perfís de singular interese para os estudosos. De aí o empeño que se debería facer para a edición da mesma.

72. Cf. X. MARQUÉS VALEA, O.c., 161.

73. *Ibid.*, 162.

74. Cf. *Ibid.*, 161-162.

75. Cf. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Ortografía gallega. Bases para su unificación por Antonio Couceiro Freijomil con un apéndice del profesor Abelardo Moralejo, de la Facultad de Filosofía y Letras de Santiago*, Ourense, Imprenta Papelería Relieves "La Popular", 1929.

gos botaron en falta unha norma ortográfica que unificase os textos e resolverse moitas das dúbidas que aparecían cando intentaban poñer por escrito a fala. Foi Couceiro Freijomil, xunto con outros intentos de homes da época Nós, un dos primeiros en artellar de forma precisa o problema lingüístico de Galicia⁷⁶.

- En 1935 publícase a versión definitiva de *El idioma gallego. Historia. Gramática. Literatura*, (Barcelona, Casa Editorial Alberto Martín). Esta nova edición respondía á necesidade de poñer ao día a primeira edición que aparecera en 1926 dentro das xeneralidades do volume I da Geografía General del Reino de Galicia, dirixida por **F. Carreras Candi**. Divide a actividade dos galegos en períodos cronolóxicos e menciona unha extensa nómina de escritores escasamente coñecidos. Pode dicirse que anuncia aquí o *Diccionario Biobibliográfico de Escritores*.

- *Cousiñas*. Obra que Couceiro deixou inédita e disposta para o prelo. Como el indica no seu manuscrito se trata de. "Trabajo presentado al primero de los Premios Castelao correspondientes al año 1951 a la mejor obra inédita en verso, para libro de formato corriente o mayor, escrita en idioma gallego. Tema libre". Composta por unha colección dun milleiro de cantares e contiños⁷⁷. A introducción de Couceiro para este libro reproducímolos no apéndice documental. Nela desvélanos a motivación para súa composición:

“Escritas a lo largo de muchos años, puesta la atención cuidadosamente en la manera de ser de las gentes rústicas de Galicia, proponiéndonos imitar los modos de manifestarse nuestro pueblo en sus canciones, en sus dichos y sentencias, en toda la rica gama, en fin, de su peculiar sentimentalismo, hemos ido elaborando este no breve conjunto de coplillas de indole varia, del que nosotros, intencionadamente, nos inhibimos, para dejar libre el campo en absoluto al alma colectiva, a la emotiva palpitation espiritual de la Tierra”.

- *Un menudo pleito literario*. Colección de 11 artigos de polémica, que apareceron no xornal Galicia de Ourense entre o 26 de outubro ata o 30 de novembro de 1930.

- Entre 1951 e 1953, froito dun inxente e persoal traballo de anos, publica os tres tomos do Diccionario Bio-Bibliográfico de Autores (Santiago, Ed. Bibliófilos Gallegos). Como o seu nome indica é un repertorio sobre a vida e as obras dos escritores galegos, entendendo galegos en senso moi amplo. Inclúe un total de 4.169 biografías, resultado dun paciente labor de recompilación levado a cabo

76. Cf. C. NOIA, *Usos e actitudes lingüísticas na Época Nós*, en "Grial" 26 (1988) 100, 174-182.

77. Cf. F. FERNÁNDEZ DEL RIEGO, *Diccionario de escritores en lingua galega*, Sada, Edicións do Castro 1990, 86.

durante anos, ata constituír unha das fontes de referencia máis utilizadas polos investigadores da cultura galega⁷⁸.

2. Pedagogía e ciencias da educación

- *El Eco de Puentedeume* (1906-1907) albergou puntuais colaboracións do mozo Couceiro ás veces firmadas con acrósticos ou pseudónimos, sobre temas de instrucción pública nalgunha ocasión cunha forte carga de denuncia social⁷⁹. O mesmo aconteceu coas súas colaboracións en *Ecos del Eume*, destacando o artigo *Las Bellas Artes. Inmediata aplicación*⁸⁰, onde realiza unha defensa xustificada da necesidade da ensinanza do debuxo na escola primaria.

- Ensaio pedagóxico *Los factores del desenvolvimiento humano*, memoria preceptiva para as oposicións a Inspectores de Ensinanza Primaria que escribe en 1917 pero que se publica posteriormente en Ourense (Magisterio Orensano)⁸¹ en 1935. Trátase dunha obra xuvenil de Couceiro pero con marcado compromiso social, sobre todo polo uso do galego como lingua vehicular para a docencia⁸².

- *Los idiomas regionales en las escuelas*. Artigo para o xornal *Ecos del Eume* no exemplar correspondente ao 31 de marzo de 1918. Aparecerá incluído como anexo no ensaio *Los factores del desenvolvimiento humano*.

"¿No es condición primordial de toda enseñanza que el maestro se haga entender de sus discípulos? ¿Y no constituye precisamente lo contrario el comenzar por dirigirse a ellos en una lengua que les es extraña? ¿No ha de ser la escuela una continuación de la familia? ¿Y no pierde la escuela ese carácter desde el momento en que adopta otro idioma que no es la lengua familiar? ¿No se ha pregonado hasta la saciedad que es preciso no violentar al niño, que debe hacerse agradable la escuela, que hay que echar mano de todos los medios conducentes a despertar en él un interés múltiple por todo cuanto se le enseña? ¿Y cómo lograrlo proscribiendo el idioma en que el niño recibió de sus padres y de las personas con quienes convive las primeras ideas y nociones de las cosas? ¿No

78. Cf. X. V. FREIRE LESTÓN, *Aproximacións a unha historia da bibliografía en Galicia (1900-1975)*, en "Cuadernos de Estudios Gallegos" 47 (2000) 113, 421-454.

79. Cf. "El Eco de Puentedeume", (Edición única, 15-Abril-1907) 4.

80. Cf. "Ecos del Eume", (Edición única, 8 de setembro de 1910) 9.

81. **El Magisterio Orensano** era un periódico provincial do Maxisterio que existiu entre 1932 e 1935, dirixido por **Salvador Álvarez Pereira**. Cf. M. VALCÁRCEL LÓPEZ, *A prensa en Ourense...*, o. c., 46.

82. Cf. "El presente ensayo fue escrito va para veinte años -allá por las vacaciones estivales de 1915- para ser presentado, cumpliendo un precepto reglamentario, en las oposiciones a Inspectores de Primera Enseñanza convocadas a la sazón en los años 1916 y 1917". A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Los factores del desenvolvimiento humano...*, o. c., 2.

*está obligado el maestro a encadenar la enseñanza en el conjunto de los primeros conocimientos del niño? ¿Y no es el mayor estorbo para ese encadenamiento el empleo privilegiado de un habla distinta de la que fue vehículo para la adquisición de aquellas primeras nociones?*⁸³.

- *Programa escolar*. Santiago 1955. Na súa introducción lemos: "*pretende ser el índice ordenado del mínimo de conocimientos que debe poseer el alumno al terminar los estudos primarios*"⁸⁴. Ofrece ademais unha ideal distribución curricular de tempo e traballo e organización escolar.

- Traducións do francés de ensaios sobre hixiene escolar. Concretamente unha gran parte da *Hygiene Scolaire*, dos doutores Méry y Génévrier⁸⁵. Traballo realizado entre 1915 e 1916 cando Couceiro se estaba a preparar para a materia de Pedagogía de anormais preceptiva para o exercicio das oposicións a Inspector de Primeira Ensinanza. Como a bibliografía sobre este tema, logo de vinte anos, seguía a ser escasa Couceiro decide achegala á imprenta.

- *La aceptación del dolor*. Conferencia pronunciada na Escola de Obreiros de Lugo o 25 de marzo de 1914 e publicada na Tipografía de *El Norte de Galicia* de Lugo⁸⁶.

3. Historiografía e Arte

- Desde 1927 a 1945 o Boletín da Real Academia Galega, publicará pequenas colaboracións e apuntes sobre a historia local de Pontedeume dos que, posteriormente, sairá a Historia de Puentedeume y su comarca.

- En 1930 ve a luz a obra *La bandera de Galicia* que aglutina unha colección de artigos publicados en xornais ourensáns sobre o que Couceiro Freijomil consideraba como o verdadeiro deseño da bandeira galega⁸⁷.

- *Monumentos de la provincia de Ourense*. Entre 1937 y 1938 publicou varias colaboracións no Boletín da Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos.

83. *Ibid.*, 62.

84. Manexamos o texto orixinal que se conserva no fondo de documentos que sobre Couceiro custodia o arquivo do Instituto Padre Sarmiento de Estudos Galegos en Santiago de Compostela.

85. Cf. ID., *Los niños anormales y su educación especial. Versión castellana de la parte dedicada a esta materia en la "Higiene Scolaire" de los Doctores Méry et Génévrier*, Magisterio Orensano 1935-1936.

86. Cf. ID., *La aceptación del dolor: Conferencia de la serie organizada por la Juventud Antoniana de Lugo, dada en la Escuela de Obreros, bajo la presidencia del Ilmo. Sr. Obispo de la Diócesis, el día 25 de marzo de 1914*, Lugo, Tipografía de "El Norte de Galicia" 1914.

87. Cf. ID., *La Bandera de Galicia. Colección de artículos que editan varios amigos y admiradores del autor*, Ourense, Imprenta y Papelería Galicia, 1930.

Fundada por Marcelo Macías e exemplo de publicación erudita comeza en 1898 e chega ata os nosos días vinculada ao Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense.

- En 1944 sae a primeira edición da *Historia de Puentedeume y su comarca* (Santiago, Imprenta Porto) que terá posteriores reimpresións en 1971, 1980 e 1994 -esta última na súa versión galega-.

- Por encargo do Instituto Padre Sarmiento de Estudios Galegos, dependente do Consello Superior de Investigacións Científicas, elaborou para a Biblioteca daquel Centro, o Catálogo de Impresores compostelanos, dos séculos XVII ata o XIX, ambos inclusive e que comprende máis de tres milleiros de fichas.

4. Manuscritos e outros textos inéditos

Xa indicamos que en 1956, logo do falecemento de Couceiro, parte da súa biblioteca -setecentos volumes- e dos cadernos e papeis persoais foron adquiridos por Pedret Casado e Cordero Carrete para doalos á súa vez ao Instituto Padre Sarmiento de Estudios Galegos. Pois ben, estes papeis atópanse conservados no arquivo desta institución que se aloxa no edificio do antigo Hospital de San Roque de Santiago (reconstruído por outro ilustre eumés, Bartolomé Rajoy y Losada en 1764). Organízanse estes documentos en vinte e un atados dos que faremos unha breve descrición. Adiantamos que se trata dun verdadeiro tesouro bibliográfico e documental que agarda ser re-descuberto e merecedor de novos estudos -sen dúbida- moito mellores que os nosos. Como criterio metodolóxico, e a falta dunha catalogación máis precisa destes fondos, describiremos o contido de cada un dos vinte e un atados:

Atado número 1:

- Recompilación manuscrita dunha escolma de poesía galega de precursores do Rexurdimento; do propio Rexurdimento e de autores de comezos do século XX. Os autores escolmados son os seguintes: **Benito Losada; Dr. López de la Vega; E. Núñez Sarmiento; Eduardo Álvarez Pertierra; Xesús Rodríguez López; Ricardo Frade Giráldez; Manuel Comellas; Maximino Fernández; Francisco Añón; Camilo Placer Bouzo; Xosé García Mosquera; Antonio Álvarez Novoa; Eduardo Pondal; Xosé Salgado Rodríguez; Luís Rodríguez Seoane; Avelina Valladares; Andrés Muruais; Domingo Camino; Benito Vicetto; Urbano González Varela; Heliodoro Fernández Gastañaduy; Clara Corral; Enrique Labarta; Heraclio Pérez Placer; Adolfo Mosquera; Filomena Dato Muruais; Manuel Amor Meilán; Alfredo Brañas; Antonio de la Iglesia González; Manuel Martínez González; Xosé Pérez Ballesteros; Roxelio Cibeira; Xavier Valcarce Ocampo; Luís González López; Xosé María Posada; Francisco María de la Iglesia; Marcial Valladares; Alberto Camino; Aureliano J. Pereira; Xoan Varcia Caballero; Avelino Rodríguez Elías; Pío Lino Cuñas; Francisco A. de Nóvoa; Amador Villar Amor; Xosé Iglesias Roura; Alfredo**

Tella; Antonio Rei Soto; Uxío Carre; Celestino García Romero; Emilio Mosteiro; Antonio Losada Diéguez; Roberto Blanco Torres; Luís Amado Carballo; Xulio Sigüenza; Otero Espasandín; Vicente Risco; Antonio Villar Ponte; Xavier Bóveda; Ramón del Valle Inclán; R. Otero Pedraio; Fermín Bouza Brey; Augusto María Casas; Álvaro María de las Casas.

- Manuscrito de 195 cuartillas cuadriculadas coas poesías de **Domingo Ubiña** que saíran publicadas nun folletín de Vigo titulado *La Oliva* a partir do 2 de febreiro de 1896.

- Colección de cadernos manuscritos con recompilación de bibliografía relativa ás vilas e entidades de poboación da provincia de Ourense organizadas por partidos xudiciais.

- Mecanografado anónimo titulado *Cuaderno de Bitácora*. Fragmentos de un poema de mar. Lema: espacio y tiempo. Trátanse duns sonetos con estes títulos: I. Lastre; II. Éstrella polar; III: Marinero en tierra; IV Voces amigas; V: Cuerpo al Mar; VI: Viaje último.

- Mecanografado con poesías do impresor eumés **Miguel López Torre**: *Un escolante* (marzo de 1950); *O neno descalzo* (Marzo de 1950); *Coidado rapaza* (marzo de 1946); *Un trato* (Xuño de 1946); *O tear*; *Un peixe caro* (Xuño de 1947); *Foliadas* (San Xoán de 1950); *Homes de ciencia*; *Salaios po-la sardiña ausente* (Abril de 1951); *Puentedeume estrena un siglo*; *Tarde de Casino* (Marzo de 1950); *Ave que vuela* (Novembro de 1947); *Al Torreón que fue torre del homenaje del Alcázar de los Andrade* (Maio de 1951)⁸⁸.

- Correspondencia varia da que reproducimos parte dunha carta data en Santiago o 18 de outubro de 1949 dirixida ao Dr. Rabanal, un estudoso da semántica do castelán que lle demandaba información a Couceiro Freijomil verbo do uso que no galego ten a palabra “piropo”. Parte da contestación do noso polígrafo foi esta: *"Desde luego, tal vocablo no tiene pito ni flauta que tocar en nuestro peculiar lenguaje. Yo he conocido por aquí una familia a la que apodaban los piropos, pero esto no significa nada. El piropo o requiebro no encaja en la psicología gallega, y de ahí, sin duda, el no haber surgido una palabra indígena para designarlo"*.

- 28 cuartillas manuscritas con refráns de todos os temas.

- Cuartillas soltas con apuntes (probabelmente anotacións para unha conferencia) sobre o proceso de fabricación dos derivados do leite.

88. Interesante esta relación pois aparecen títulos aínda non publicados e a datación da composición doutros que non figuran nas dúas obras deste autor. Cf. M. LÓPEZ TORRE, *Romancero del Eume*, Pontedeume 1958; e ID., *Do tear esquecido*, Pontedeume 1976.

Atado número 2: Interesantísima colección de anotacións manuscritas e esquemas, posiblemente para dedicalas ao estudo ou mesmo á docencia, das ciencias da educación. Son catro grupos de papeis organizados deste xeito: Pedagogía; Historia da Pedagogía; Didáctica da pedagogía e Contestacións da pedagogía para poboacións de máis de dez mil habitantes.

Atado número 3: Fichas con datos de escritores galegos. Escritos dunha maneira impoluta serviron, con toda seguridade, para a redacción de El idioma gallego e do Diccionario Bio-Bibliográfico de Escritores Gallegos.

Atado número 4: Contén preto de medio cento de cadernos manuscritos contendo datos e informacións dos máis variados temas. Entre outros: *Escritores da comarca de Verín* (caderno 40); *Noticias dos Discursos inaugurais dos cursos académicos da Universidade de Santiago e do Seminario Conciliar Compostelano* (caderno 38); *Os historiadores da diocese de Tui* (caderno 39); Notas bibliográficas aparecidas en diversos xornais *El Eco de Galicia de La Habana* (caderno 34); *El Eco de Galicia de Buenos Aires* (caderno 33); *El Correo Gallego* (caderno 32).

Atado número 5: Na maior parte trátanse de papeis soltos gardados en follas do ABC co obxectivo de facer de secante e conservante dos orixinais autógrafos.

- Poema do Tempo, autógrafo de **João de Castro Nunes** de 3 de decembro de 1946.
- Versos dos alumnos do curso de primeiro de filosofía dirixidos en homenaxe a **Dionisio Gamallo Fierros** por mor da súa xubilación como docente da universidade compostelá.
- Alegación de defensa de tese de *Xosé Rúa Figueroa*.
- *Ansia de primaveras*. Poema autógrafo de Gamallo Fierros de 18 de decembro de 1946, composto nunha viaxe de Madrid Asturias, cunha consigna para Couceiro: "Dígame lo que le parece".
- *Oda a Compostela*. Composta no verán de 1946 por **Xosé Miguel de Araola**.
- *A lágrima*. Versos galegos de **Guerra Xunqueiro** datados en 25 de marzo de 1888.
- Autógrafo do poema *Dos tempos idos (Saudades)* de **M. García Barros**, datado en 1901.
- Autógrafos dos poemas *Quietud* e *Mi mesa de Simes*, compostos por **Herminia Fariña** para un suplemento especial do xornal compostelán *La Noche*.

- *Canto a Betanzos*, poema datado en agosto de 1946, que ten por autor a Manuel Mandiás Sánchez.
- Feixe de papeis e cuartillas con copias de escolmas de poesía aparecidas en publicacións como *El Álbum de la Caridad*⁸⁹; *Revista de Galicia* (1880); *La Aurora de Galicia* (1879); *Almanaque Gallego* (1866-1869); *El Iris Gallego* (1883).
- Correspondencia variada, pero a maior parte datos recibidos de persoas e institucións achegando datos pedidos por Couceiro sobre escritores galegos. Especialmente abundan os que proveñen do Arquivo Xenealóxico Galego con sé en Melide.
- *Ofrenda*, poema autógrafo anónimo dedicado a Couceiro para -segundo o propio manuscrito- "*un libro inédito que ao mellor sae*" e que pola súa significación reproducimos completo no apéndice documental deste estudo.
- Orixinal mecanografado do opúsculo de temática pedagóxica de Couceiro titulado *Programa escolar* do que xa fixemos anteriormente referencia.

Atado número 6:

- Dous tomos de apuntes manuscritos divididos como Agricultura 1 e Agricultura 2, contendo resúmenes de leccións do programa da materia *Técnica agrícola, industrial y económica*. Á parte do valor didáctico destes apuntes, todos estes manuscritos teñen un valor engadido. Os apuntes e anotacións están escritas en soporte de papel reutilizado. É dicir, que o reverso de moitos oficios, saúdas, circulares e formularios de correspondencia recibidos eran de novo reutilizados por Couceiro para as súas compilacións. Deste xeito ata os reversos destes papeis se amosan como unha prezada fonte de información para coleccionistas de selos cuñaxes e timbres; para obter datos estatísticos do exercicio do ensino en Galicia naquel tempo e de todo o relacionado coa organización escolar e a instrución pública no momento en que Couceiro exerceu de inspector en Ourense e Santiago.
- Fichas manuscritas, en formato cuartilla, con datos e informacións de autores galegos catalogados por orde alfabética abranguendo este atado os corresponden-

89. Obra de importancia para Couceiro pois considérasea como proba da existencia dun verdadeiro e auténtico rexurdimento literario previo ás achegas de Nós e das Irmandades da Fala. O 2 de xullo de 1861, celebráronse no teatro San Xurxo da Coruña, os primeiros Xogos Florais de Galicia. Polo mecenado de Xosé Pascual López Cortón editase *Álbum de la Caridad: Juegos Florais de La Coruña de 1861, seguidos de un mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos* (Coruña, 1862). Un volume de 482 páxinas que en palabras de Couceiro: "*constituyen un exacto reflejo de la situación a que entonces había llegado nuestro renacimiento poético y prueban que este se hallaba ya en pleno desarrollo. Ciertamente que en el Álbum de la Caridad hay bueno y malo; pero esta misma circunstancia presta más valor a aquel extenso repertorio si se le considera históricamente, y ni aun lo malo o lo mediano resultan desprovistos de mérito al juzgarlos, como así debe ser, atendiendo a que se trataba de un despertar de la poesía indígena y de su encauzamiento por nuevos derroteros*", A. COUCEIRO FREIJOMIL, *El idioma gallego...*, o. c., 312-313.

tes ás letras A ao D. Algunhas das fichas están con recortes de prensa relativos aos propios autores catalogados.

Atado número 7:

- Apuntes manuscritos de diversas cuestións e materias. Por exemplo 280 cuartillas de economía, 138 de fisioloxía, 58 de química do carbono e outras tantas (medio cento) de exercicios matemáticos. Todas escritas no reverso de oficios, saúdas e impresos xa cursados que Couceiro reutiliza e aproveita.
- Orixinal manuscrito da obra *Programa Escolar*⁹⁰.
- Cuartillas soltas con anotacións bio-bibliográficas clasificados por orde alfabética.

Atado número 8:

- Orixinal mecanografado de *Do meu feixe*. Colección de mil cantares e contiños compostos por Antonio Couceiro Freijomil.
- Fichas e recortes de xornais con informacións para o Dicionario Bio-Bibliográfico de Escritores, correspondentes ás letras C e E.
- Manuscrito en cuartillas cuadrículadas e cosidas, que leva por título *Vocabulario de palabras comunes contenidas en la Crónica Troiana. Códice gallego del siglo XIV de la Biblioteca Nacional de Madrid, publicado por Don Andrés Martínez Salazar (A Coruña, 1900)*.
- Recortes do xornal compostelán La Noche, correspondentes ás columnas de Anacos de **Borobó**, e Nebulosa de **Rabanal**.
- Manuscrito reproducindo a peza de teatro Camiño da Vida, de **S. Cabeza de León** de 1915.
- Selección de textos poéticos galegos e casteláns aparecidos na revista Vida Gallega, entre 1909 e 1936. Compilación recollida en 464 cuartillas numeradas e outras 87 cuartillas que conteñen textos en galego e castelán de poemas aparecidos en Almanaque Gallego de Bos Aires entre 1899 e 1927.
- Cuartillas manuscritas compilando poemas de **Ana María Castro Neira**.

90. O orixinal mecanografado atópase, como xa indicamos, no atado número 5.

Atado número 9:

- Novas compilacións manuscritas, algunhas contendo seleccións da Revista Gallega da Coruña, entre 1895 e 1903: composicións galegas e casteláns, índices, estatísticas bibliográficas, listaxes bibliográficas e anotacións varias entre as que destaca a referida "A nuestra bandera" (Revista Gallega, A Coruña 17 de marzo de 1895).
- Colección de octavillas manuscritas con seleccións de composicións literarias e poéticas en galego e en castelán aparecidas en Galicia. *Revista Universal de este Reino*, entre 1844 e 1864. Entre estas destacarmos as de: **Benigno de la Iglesia González** *Dos flores y un amor* e *El Voto de Chanteiro*, datada esta en Ferrol o 3 de xuño de 1863; ou tamén *El mugarlés*, firmada por **Domingo Díaz de Robles**, datada en San Martiño de Porto a 18 de outubro de 1857. E mesmo tamén a *Improvisación: a Puente deume tras diez y siete años de ausencia*, obra de **Aurelio Maleta y Oña**, datada en 15 de xullo de 1864, aínda que na revista se publicou no número 24 correspondente ao 15 de Nadal de 1864.
- 468 cuartillas cosidas e mecanografadas que teñen por título: Referencias Bibliográficas. Suplemento al. Diccionario Bio-Bibliográfico de Escritores del Sr. Couceiro Freijomil, cunha anotación manuscrita que di: recompiladas por **Pablo Pereira Rodríguez**.
- Novo feixe de cuartillas manuscritas con datos de escritores catalogados polas letras V ao Z.

Atado número 10. Ademais de un novo feixe de cuartillas manuscritas con seleccións de escritos e artigos de *A nosa Terra e das Bibliografías Gallegas* de **Amor Meilán** e outras con notas de escritores -neste atado os catalogados coas letras R e S- contén tamén un orixinal manuscrito en 70 cuartillas cuadrículadas e cosidas titulado: *Inspección de 1ª enseñanza de Orense. Zona Tercera. Año 1921. Memoria que el Inspector Don Antonio Couceiro Freijomil tiene el honor de someter a la consideración de la Superioridad en cumplimiento de lo ordenado en la R.O de 5 de septiembre último*". Trátase dun interesante traballo pedagóxico que trata de resolver os que Couceiro considera os tres problemas fundamentais da primeira ensinanza: O local das clases; a asistencia escolar, e o persoal docente. Cada un destes problemas vén tratado con este método: exposición do estado real do problema partindo do observado nas visitas ás escolas; estudo das solucións que cómpre adoptar; síntese do labor realizado por Couceiro dentro das posibilidades. O traballo está datado en 11 de outubro de 1921.

Atado número 11:

- Orixinal manuscrito do borrador, escrito en 19 cuartillas reutilizadas, do prólogo ao *Diccionario Bio-Bibliográfico de Escritores*.

- Borrador da carta de Couceiro dirixida ao Director de Edicións de Labor (Alcalá 144, de Madrid), dando noticia de que achegaba 10 biografías para o *Diccionario Biográfico Hispano Americano*.
- Feixes de cuartillas manuscritas compilando informacións de escritores correspondentes á letra A⁹¹.

Atado número 12: Nova colección de cadernos (dezaseis en total) manuscritas con datos, informacións e compilacións dos máis variados temas. Destacamos os referidos á compilación e catálogo de: Folletos e novenas impresas en Santiago; Escritores franciscanos da provincia de Santiago entre 1890 e 1934; A imprenta en Galicia; Notas históricas sobre varóns ilustres de Pontevedra sacadas do libro de **Xosé Millán**; Extractos de traballos de **Atanasio López**; Fillos ilustres da Universidade de Santiago; Un programa para un curso de Literatura Galega a cargo do profesor **Filgueira Valverde**; Biografía de escritores mercedarios, etc.

Atado número 13: Contén preto de tres milleiros de fichiñas manuscritas con refráns catalogados deste xeito: mitolóxicos de Álvarez García; recollidos en Calvos de Randín; da Terra de Melide; Refráns P (posibelmente querendo dicir Prado); Refráns V.E; Parga Sanjurjo; Sarmiento Gil; Refráns de Noriega; Refráns S; de Álvarez Giménez, Rey González; agrícolas. Tamén se atopa neste atado as cuartillas manuscritas coas informacións de escritores correspondentes á letra M.

Atado número 14: Cuartillas manuscritas e recortes de xornais con informacións de escritores catalogados polas letras E, F e G.

Atado número 15: Nova colección de cadernos manuscritos. Tres conteñen o *Catálogo Xeral da Librería Española*; Dous conteñen anotacións de fillos notábeis de Vigo; Outras dúas conteñen copias dos poemas da *Lírica Medieval Galega e Portuguesa*; e outros dous máis con voces soltas do Diccionario de Bibliografía Agronómica. Tamén hai cadernos que conteñen os índices das publicacións *Recreo Compostelano e Album del Miño*, e o inventario da Biblioteca Galega de **Salvador Cabeza de León**.

Atado número 16: Papeis e cuartillas manuscritas con referencias para o Diccionario de Escritores correspondentes ás letras N - Q.

Atado número 17:

- Caderno manuscrito en follas cuadriculadas e cosidas titulado: *Florilegio de poetas gallegos. Recompilación y notas de Eugenio Carré Aldao. Trabajo publicado en el número extraordinario del diario coruñés El Ideal Gallego correspondiente a 25 de julio de 1926.*

91. É curioso como na primeira cuartilla, aparece o título seguinte: *Aportaciones para un índice bio-bibliográfico de escritores gallegos*. Se cadra non resulta desacabado pensar que esta era a inicial e modesta pretensión de Couceiro do que logo resultou ser un diccionario de tres tomos.

- Compilacións en cuartillas cuadrículadas sen coser e manuscritas de poesías casteláns de autores galegos publicadas en *El Herald Gallego*.
- Cuartillas manuscritas agrupadas baixo o título: *La buena prensa, la mala prensa y la prensa peor: artículos inéditos escritos en 1916*.
- Copia dunha carta de Alarcón referida ao suicidio de **Victorino Torres**.
- Un programa escolar manuscrito de Historia Sagrada.
- Recortes de prensa de artigos e colaboracións de **Antonio Rey Soto**.
- Manuscrito coa copia de: *La aportación de Pontevedra y su provincia a la literatura galaico castellana. Brillante disertación de Gamallo Fierros en Pontevedra. Segunda conferencia del ciclo de charlas culturales de la Vicesecretaría de Educación popular. El acto tuvo lugar en el salón de actos de la Diputación provincial y fue publicado el 14- ? - 1945 en Faro de Vigo*.
- Cuartillas manuscritas con anotacións e referencias de escritores galegos que publicaron nas seguintes revistas e dicionarios: *El eco franciscano; Almanaque de Castro López; Vida Gallega, Diccionario de Murguía*.

Atado número 18: Nova colección de cadernos manuscritos. 21 desta vez. Conteñen anotacións sobre: catálogo de folletos conservados nos fondos do Instituto Padre Sarmiento; copia do traballo titulado *Dos mil nombres gallegos*, obra de **Francisco Lanza Alvarez**, publicado en Edicións Galicia de Bos Aires en 1953; Historia da Universidade de Valladolid; Bibliografía hispánica correspondente aos anos 1949 a 1955; e o índice histórico español.

Atado número 19: O contido deste atado ben podería ser resumido así: curiosidades clasificadas. Pois atopamos os seguintes papeis, algúns mecanografados, outros impresos e os máis manuscritos: urbanidade en verso para señoritas; Sentenza de **Angel Amor Ruibal**, gobernador eclesiástico de Santiago respecto a un preito pola provisión da parroquia de San Martiño de Porto, a favor de Eduardo Couceiro Freijomil, feita polo Duque de Alba recorrida pola Coroa e o propio Arcebispado de Santiago; Recortes de xornais sobre temas de administración; biografías de escritores sacadas da Enciclopedia Espasa; Correspondencia con varias persoas e institucións con novas achegas para a redacción dos apéndices do *Diccionario Bio-Bibliográfico de escritores*.

Atado número 20: Novo manuscrito en cuartillas cuadrículadas e cosidas, cunha escolma de artigos doutras publicacións e diversos autores sobre temas históricos de Pontedeume e a comarca:

- *Pontedeume: Algo de su historia. Antiguo esplendor y decadencia. Estado actual. El porvenir de la Villa*, por **Valeriano Villanueva**. Del número 9.613 de La Voz de Galicia, correspondiente al 14 de mayo de 1911, (11 cuartillas).

- *Puentedeume. Apuntes históricos*. Notas insertadas sin firma en La Verdad, semanario de Puentedeume. Aparecieron con el solo epígrafe de Apuntes históricos. Lo comprendido hasta el apartado que lleva por título "Orígen de la palabra Eume" se insertó en el número 1, correspondiente al 5 de Octubre de 1902, sin ninguno de los sub-epígrafes que se han añadido. Lo siguiente, con el mismo epígrafe que lleva, se publicó en el número 4, cuya ficha es el día 26 del mismo mes y año. (13 cuartillas).

- *Monumentos de Puentedeume*, por Manuel Murguía. Del libro Galicia, capítulo VIII, número I del artículo titulado Ferrol (Barcelona 1888). (18 cuartillas).

- *Fortalezas de Galicia. La Torre del Castillo Señorial de Puentedeume*. Por Ángel del Castillo. Artículo publicado en el número 21 del semanario de Puentedeume, Breamo, correspondiente al 18 de octubre de 1914. (14 cuartillas).

- *Pontumienses ilustres: Vasco de Aponte*, por Benito Vicetto. Historia de Galicia, Tomo VI, V. Fernando V, Ferrol 1872. Establecimiento lito-tipográfico de Taxonera. (4 cuartillas).

- *Pontumienses ilustres: Don Bartolomé de Rajoy y Losada*, por Nicolás Badía Álvarez. De un artículo publicado en La Verdad, semanario de Puentedeume, número 10, correspondiente al 7 de diciembre de 1902. (8 cuartillas).

- *Betanzos y la Casa de Andrade*, por Manuel Murguía. Del libro Galicia por el mismo autor, capítulo VIII, artículo titulado, Betanzos y sus mariñas, párrafo II. Barcelona 1888. (27 cuartillas).

- *La protesta de Pedro Padrón y la primera sublevación de los hermandinos*, por Benito Vicetto. Historia de Galicia. Tomo VI, I. Juan II. Ferrol, 1872. Establecimientos tipográficos de Taxonera. (37 cuartillas).

- *Vindicación de Andrade "O Boo"*, por Victorino Novo y García. Del Album histórico, científico y literario de Galicia, publicado por El Correo Gallego. El Ferrol 1883. Tomado para dicho Album de la Historia de Ferrol, entonces en publicación. (22 cuartillas).

- *El Conde de Andrade en las cortes que se reunieron en Santiago y en el convento de San Francisco, el 31 de marzo de 1520*, por Benito Vicetto. Historia de Galicia. Tomo VI. Dinastía austríaca. Carlos I. Ferrol 1872. Establecimiento lito-tipográfico de Taxonera. (9 cuartillas).

- *Toma de la ciudad italiana de Arimiro por el conde de Andrade y Batalla de Pavia y prisión de Francisco I por Alonso Pita da Veiga*, por Benito Vicetto.

Historia de Galicia, Tomo VI, Dinastía austríaca, Carlos I, Ferrol 1872. Establecemento lito-tipográfico de Taxonera. (17 cuartillas).

- *Iglesias antiguas de Galicia. Un monumento importante: El Priorato de San Miguel de Breamo*, por Ángel del Castillo. De los números 23 y 24 del Semanario de Puentedeume, Breamo, correspondiente a los días 1º y 8 de Noviembre de 1914. (31 cuartillas).

- *Iglesias antiguas de Galicia. Santa María de Doroña*, por Ángel del Castillo. Del número 12 del semanario de Puentedeume "Breamo", correspondiente al 16 de Agosto de 1914. (6 cuartillas).

- *"Andrade, Villanueva y las Nieves"*, por Ángel del Castillo. De un artículo publicado en el número 17 del semanario de Puentedeume "Breamo", correspondiente al 20 de Septiembre de 1914. (6 cuartillas).

- *"Santa María del Azogue y San Francisco de Betanzos"* por Manuel Murguía. Del libro *Galicia* por el mismo autor, capítulo VIII, artículo titulado "Bretanzos y sus mariñas", párrafo III. Barcelona 1888. (18 cuartillas).

- *La Colegiata de Caaveiro*. Artículos históricos publicados sin firma en los números 2 y 3 de "La Verdad", semanario de Puentedeume, correspondiente a los días 12 y 19 de octubre de 1902. (11 cuartillas).

- *Una visita a Caveiro*, por **Francisco Camba**. Fragmentos de una crónica publicada en El Diario Español de Buenos Aires, y reproducida en el semanario de Puentedeume "Breamo", número 42, correspondiente al 14 de marzo de 1915. (13 cuartillas).

- Cuartillas manuscritas con anotacións sobre a pedagogía da Institución Libre de Ensinanza de **Francisco Giner de los Ríos**.

- *A Jesús en la Sagrada Eucaristía*, versos de Concha Couceiro Freijomil publicados en *El Promotor de la devoción a la Sagrada Familia*, revista editada en Palencia, e no número correspondente á primeira quincena de abril de 1919, ano 24, número 555.

- Correspondencia entre Couceiro Freijomil e Noriega Varela, por aquel entón mestre este último na escola da Graña no concello de Abadín (Lugo).

- Correspondencia entre Couceiro e Constantino Amado, médico en Pontedeume sobre datos históricos da vila.

- Versos de **Alfonso García Rojo**.

- *Romance del emigrante que vuelve*. Poema anónimo dedicado a Couceiro Freijomil "en su día" e que reproducimos no apéndice documental.

Atado número 21: Cuartillas manuscritas con leccións e temas de Zooloxía; Botánica; Bioloxía; Cristalografía xeométrica; e Química Biolóxica. Aínda que estes papeis ben puideran ser anotacións das clases de Isabel Couceiro Pavón, filla de Antonio Couceiro Freijomil.

CARACTERIZACIÓN E TEMÁTICA DE COUCEIRO FREIJOMIL

No pensamento e na praxe de Couceiro hai moitas facetas: xornalista, poeta, historiador, bibliógrafo, filólogo, pedagogo, debuxante... que se traducen nunha produción científica, periodística, historiográfica, formativa e artística que se reflicte en libros, artigos, conferencias, debuxos... que non fan doada a tarefa de caracterizar homoxeneamente unhas pautas de referencia. De feito, o propio Couceiro non foi moi dado a sistematizar as súas ideas nin a debatelas. Escribía dun xeito claro, sobrio, e soamente fixo teoría con ocasión dalgún tema concreto. De todos os xeitos chegados a este momento da nosa achega, atrevémonos a desenvolver de xeito sincrónico os trazos temáticos da súa produción editorial e das ideas que o sustentaron.

1. "Galleguista sin jefes": Encadramento no galeguismo

O nacemento do galeguismo contemporáneo ten dúas compoñentes: o rexurdimento literario e a reconstrucción da historia de Galicia.

Un fito inaugural do rexurdimento literario foron os primeiros *Xogos Florais de Galicia*, celebrados o 2 de xullo de 1861 na Coruña. Con eles sucédense unha serie de convocatorias e celebracións que constitúen o rexistro dun verdadeiro renacemento poético que amosará o seu cumio en 1863 coa publicación dos **Cantares Galegos de Rosalía de Castro**.

Paralelamente o galeguismo asumirá unha segunda liña de actuación: a reconstrucción da historia de Galicia. Nun primeiro momento para superar aquelas concepcións historicistas que relegaban a nacionalidade galega ao pasado e vacilaban cando había que afirmala no presente. Estas dúbidas irán desaparecendo gradualmente coa segunda xeración provincialista, que manterá o celtismo e usará a Historia como arma ao servizo da súa ideoloxía. Un enfoque romántico que acada a súa cota máis extrema coa *Historia de Galicia* (1865-1873) de **Benito Vicetto**. Malia que o seu valor historiográfico é case nulo, o seu éxito de público contribuíu a aviver un interese polas raíces propias que motivou a publicación e edición, nas revistas galegas, de numerosos artigos históricos, lendas e folclore, fixo nacer a historia local e espallou a embrionaria configuración da identidade galega mesmo entre os que non serán rexionalistas.

Pero o cume e a superación desta historiografía romántica débese a **Manuel Murguía**, especialmente á súa *Historia de Galicia* (1865-1913), que o sitúa na transición do romanticismo ao

positivismo historiográfico. Do primeiro conserva aínda o gusto por unha historia literaria e a consideración das lendas e tradicións populares como fontes históricas; do segundo, adquire o principio de escribir a historia baseándose principalmente en documentos orixinais.

No derradeiro cuarto de século XIX e comezos do XX vanse dar dúas liñas de desenvolvemento historiográfico, non totalmente desconnectadas entre si. Unha é continuación da herdanza murguiniiana, representada por autores tamén comprometidos politicamente co galeguismo como **Andrés Martínez Salazar**, **Florencio Vaamonde Lores**, **Eugenio Carré Aldao** e **Francisco Tettamancy** que, a partir de 1906 vai dominar nas páxinas do *Boletín de la Real Academia Gallega*. A outra, cun carácter máis estritamente positivista e menos dependente do galeguismo político, ten como representante sobranceiro ao cóengo compostelán **Antonio López Ferreiro**, promotor da revista *Galicia Histórica* (1901-1903) e autor da monumental *Historia de La SAMI de Santiago* (1898-1909). Nesta segunda liña tamén se encadran autores como **Bernardo Barreiro de Vázquez Varela**, quen dirixe en Santiago a revista *Galicia Diplomática*, **Xosé Villaamil y Castro** e o grupo ourensán encabezado por **Marcelo Macías García** que enceta en 1898 a publicación do *Boletín de la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de Ourense*, do que será colaborador Antonio Couceiro Freijomil.

Sen embargo, esta localización cronolóxica, e mesmo xeracional, non resolve o problema do encadramento no galeguismo de Couceiro Freijomil, sobre todo por mor das controversias con certos sectores canalizadores do nacionalismo, en torno ao problema da significatividade histórica do que algúns autores cualifican como politización do ideal galeguista⁹². Pódese dicir, sen que supoña demérito para o autor, que Couceiro foi un galeguista extremadamente moderado. El mesmo cualificase diante dos seus contemporáneos de Nós e das Irmandades da Fala como "*galeguista sin jefes*"⁹³.

Respecto das Irmandades pronúnciase moi cáustico verbo da polémica da insignia nacional:

"La literatura gallega y el auge alcanzado hoy por las demás manifestaciones de la vitalidad regional son cosa ajena al "nazionalismo". Días pasados dábamos una no corta relación de escritores que al presente cultivan, o han venido cultivando, la lengua gallega, y es conveniente recordar que, fuera de una media docena no pertenecen al sector galleguista de reciente promoción. Las "Hirmandades da fala" jamás se han preocupado de estudiar el idioma regional. Ni una sola prueba cabe aducir en contrario. Son meras agrupaciones políticas de escasa importancia y de fondo antiespañol y separatista, so capa de fomentar el cultivo de la lengua vernácula, cuando no han hecho más que corromperla. Es de lamentar que

92. Cf. X. M. CID FERNÁNDEZ, *Postura controvertida de Antonio Couceiro Freijomil...*, a. c., 275-297. A xeito de exemplo: "No sobra advertir que existe en Orense, con ramificaciónes por Galicia entera, una especie de caciquismo literario de los más divertidos: tres o cuatro señores que se imaginan ejercer la dictadura intelectual en todo lo que a Galicia concierne. La consigna es ésta en ellos y sólo en ellos reside la quintaesencia de la cultura gallega", en: A. COUCEIRO FREIJOMIL, *La bandera de Galicia...*, o. c., 28.

93. *Ibid.*

*algunos miembros de la Academia Gallega hayan secundado en esta ocasión los planes absorbentes de los galleguistas extremados*⁹⁴.

No mesmo estilo asume para referirse aos seus coetáneos de Ourense:

*"En tanto Villar Ponte lanzaba en 1916 su llamamiento a favor de la lengua regional, los magnates del galleguismo orensano no pensaban ni en el idioma nativo, ni en Galicia, ni en nada parecido. En 1917 nace la revista La Centuria, fundada por Vicente Risco y escrita, desde luego, en castellano. Allí Risco nos daba unos Preludios a toda estética futura muy extravagantes, pero bien escritos; Florentino L. Cuevillas trataba de la Revolución rusa, sin dejarnos sospechar que poco más tarde se revelaría prehistoriador de repente; Arturo Noguerol, hoy ausente, se marchaba por el campo de la sociología; Primitivo Sanjurjo, perteneciente a la última quinta nacionalista, hacía horóscopos y alguna mitológica composición poética; Otero Pedrayo, ahora de tan abundante producción, asoma solo una vez; Álvaro de las Casas ni eso, por estar todavía en mantillas, literariamente hablando. El galleguismo a la sazón constituía una vaga nebulosa para estos señores*⁹⁵.

En definitiva, Couceiro racha coas sensibilidades das persoas e autores do que el denomina como a ficción do *segundo renacemento*, pois considerábaos como adventicios da causa galeguista e negadores dunha herdanza anterior que, para maior dolor do noso autor, usaba como errado sinal de identidade a bandeira coa franxa azul en diagonal, e como órganos de expresión as revistas *Nós* e *La Centuria*⁹⁶. Sírvanos, coma exemplo, estas valoracións que fai de Vicente Martínez-Risco:

*"Se da en Vicente Risco el extraño caso de que aun siendo una importante figura del galleguismo, no le ha interesado éste sino tardíamente. En vano Antonio Villar Ponte lanzara, en 1916, el grito de apelación con su folleto Nuestra afirmación regional, Risco permanecía sordo y aun escéptico, tanto que todavía un año después se combatía desde La Centuria el uso literario de la lengua vernácula. La incorporación de Risco al galleguismo data de 1918, fecha de una propaganda política que catalanes y gallegos realizaron juntamente por la región. Y no cabe negar que el galleguismo ganó mucho con tal ingreso*⁹⁷.

94. *Ibid.*, 62.

95. *Ibid.*, 49.

96. Segundo o noso autor o auténtico renacemento galego que subsiste logo de extinguida a voz de Curros é o de Pérez Ballesteros, Martínez González, García Acuña, García Ferreiro, Pérez Placer, Labarta, Rodríguez López, Aureliano J. Pereira, Florencio Vaamonde Lores, Núñez González, García Caballero, Tettamancy, Leiras Pulpeiro e Filomena Dato. Para Couceiro "en Galicia no hubo más renacimiento que ese", Cf. *Ibid.*, 46.

97. A referencia de "combatir el uso literario de la lengua vernácula" por parte de La Centuria vén xustificada -segundo Couceiro- pola afirmación que na mesma revista fai Juan Armada Losada, o Marqués de Figueroa, sobre que "el que quiere ser leído que escriba en castellano". A. COUCEIRO FREIJOMIL, *El idioma gallego*, Barcelona, Alberto Martín 1935, 455, nota 540.

Agora ben, non esquezamos que a discrepancia é unha virtude profundamente democrática e que a verdadeira conciencia galeguista sostense dende o sentimento. Este sentimento, e polo tanto este ideal, son evidentes en moitos dos escritos de Couceiro.

A propia declaración de principios do grupo Nós que se recolle no primeiro editorial fai posible esta sintonía:

*"Temos unha fe cega, absoluta e inquebrantable na vitalidade e no xenio da nosa Raza (...) Os colaboradores de Nós poden se-lo que lles pete (...) con tal de que poñan por riba de todo o sentimento da Terra e da Raza (...), a orgullosa satisfacción de seren galegos. Nós ha de ser un estudio (...) de tódolos valores galegos (...) a afirmación para sempre do verdadeiro ser de Galicia, do Enxebrismo (...), a nosa orixinalidade específica, a nosa capacidade de creación, o noso autóctono dinamismo mental"*⁹⁸.

De feito o efecto educador da diferencialidade é recoñecido polo propio Couceiro cando manifesta que a súa campaña sostida a través da prensa en relación con certas cuestións relativas á historia de Galicia, ten por finalidade: *"evitar que entre el gran público se siembren, propalen y mantengan opiniones faltas en absoluto de fundamento (...) No abrigamos la pretensión de lograr que se muestren convencidos los obstinados en rechazar la verdad; pero sí esperamos que el gran público sabrá a que atenerse"*⁹⁹.

Certamente, o galeguismo precisaba duns axentes educadores encargados de transmitir dunhas xeracións a outras o conxunto de valores e normas polas que se rexe unha sociedade determinada, e que a adquisición e reprodución destes valores e normas van facilitar a súa preservación de cara ao futuro. Con este fin emprenderase un importante labor pedagóxico, dentro e fóra do ámbito escolar, que terá como principal obxectivo que os habitantes de Galicia se recoñezan a si mesmos como tales, tomando conciencia da singularidade da súa terra¹⁰⁰.

2. Dende unha concepción positivista da historiografía

É a época na que desenvolve Couceiro o seu traballo, a época do historicismo ou historia da cultura e ao difusionismo. É unha época na que se asentan as bases do estudo da Galicia castrexa e onde se preparan as grandes historias de Galicia¹⁰¹, e fanse múltiples recompilacións de refráns, ditos e outros textos orais de literatura popular. Coa creación do Seminario de Estudos Galegos fai acto de presenza na escena galega toda unha cohorte de investigadores. Trátase dunha brillante escola etnográfica que, dadas as orientacións de cada autor é moi difícil de aglutinar. Con

98. "Nós" I, (1920) 1-2.

99. *Ibid.*, 18.

100. Cf. S. RIVAS BARRÓS, *A derradeira lección dos mestres. Galeguismo e pensamento pedagóxico* (1900-1936), Vigo, Xerais 2001, 69-71.

101. Por exemplo: R. OTERO PEDRAYO (DIR.), *Historia de Galiza, I-III*, Buenos Aires, Nós 1962; F. CARRERAS CANDÍ, *Geografía del reino de Galicia*, Barcelona, Alberto Martín, s/d.

todo podemos resumir de maneira xeral as características que se observan presentes na produción historiográfica de Couceiro Freijomil certamente tamén influído polas correntes intelectuais da época: o historicismo, o difusionismo e o empirismo histórico:

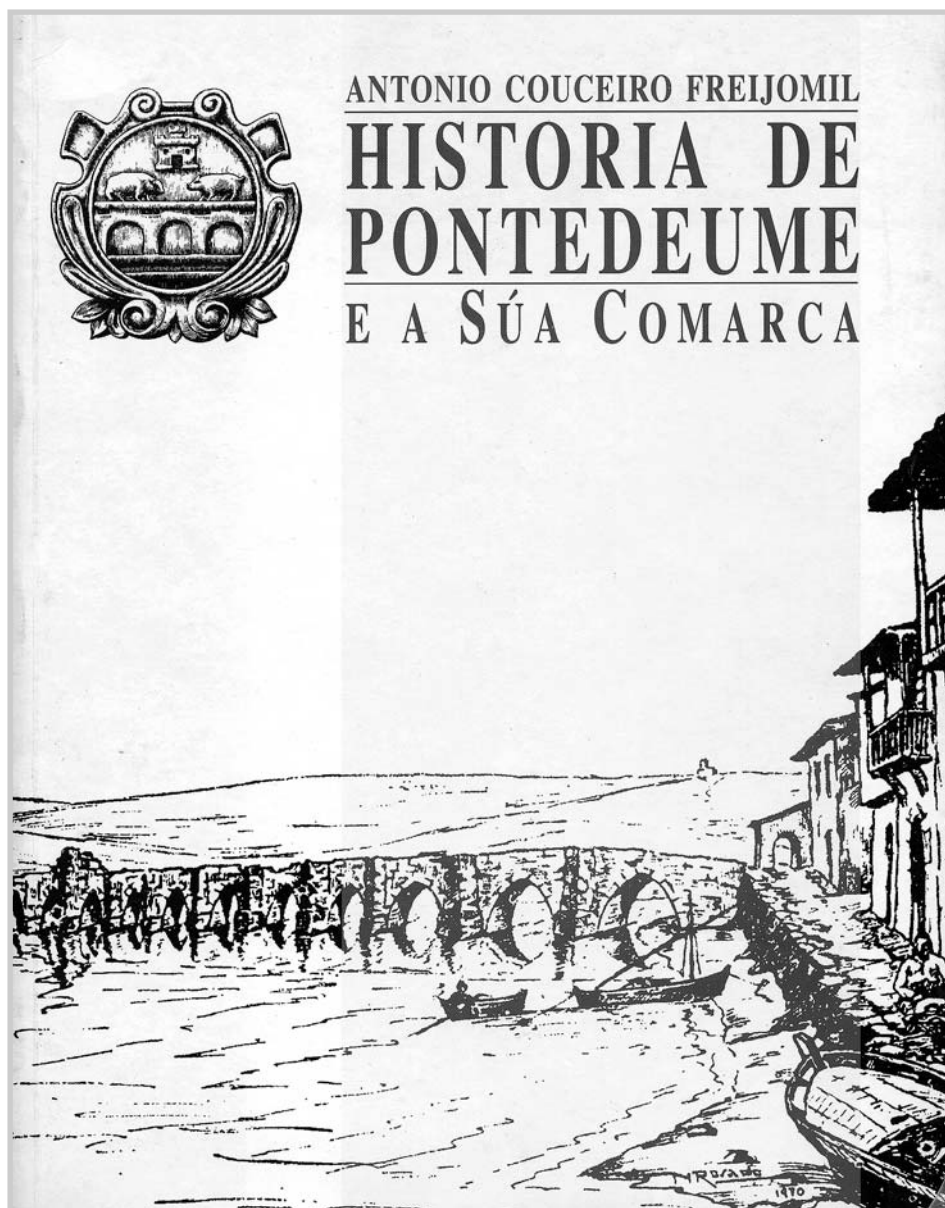
a) Afán recompilador de datos antes que desaparezan, dando lugar a escritos nos que a análise dos fenómenos deixa paso a unha simple enumeración descritiva de datos e documentos que son arquivados e divulgados como medio de liberais de esquecemento. Abonda con catalogar os seus manuscritos conservados no Instituto Padre Sarmiento de Estudos Galegos para percibir o esmero recompilador de Couceiro: Poemas autógrafos; noticias bibliográficas; discursos, coleccións de refráns e ditos populares, escolmas de diversos poetas... Todos estes materiais supoñen a súa comprometida, rica e variada entrega a esta causa.

b) Visión interdisciplinaria nos estudos das comarcas, elaborando traballos nos que se chama a capítulo a máis dunha das ciencias do home. O exemplo contemporáneo máis acabado desta arela é o titulado *Terra de Melide*, e o exemplo en Couceiro é *Historia de Puentevedra e su comarca*¹⁰², aínda que tamén dentro dos seus papeis consérvanse puntuais estudos bibliográficos sobre a historia local de Ourense organizada polos seus partidos xudiciais. Deste xeito a historia, a arqueoloxía e a tradición popular converteranse nas disciplinas científicas que máis luz poderían aportar para o coñecemento da identidade.

c) En relación anterior Couceiro asume a tendencia de complementar os informes indirectos coa recompilación dos datos in situ. Na medida das súas posibilidades revisou arquivos e organizou unha cantidade importantísima de datos que hoxe son imprescindibles para o coñecemento da nosa cultura. Un rastrexo feito, en moitas ocasións, a través dunha fecunda correspondencia epistolar con moitas das persoas significativas da cultura local entre as que se destaca pola súa frecuencia a do Arquivo Xenealóxico Galego de Melide.

En definitiva, a investigación cultivada por Couceiro, como acontece con moitos dos estudos contemporáneos seus, trataba de demostrar con datos a peculiaridade de Galicia, e lograr, ademais, probas para xustificar o europeísmo ou atlantismo da nosa cultura tradicional. Un esforzo centrado en construír unha identidade galega baseada na historia, na tradición popular e na lingua. Non cabe dúbida que Couceiro -e a estela de todos aqueles investigadores- contribuíron de maneira voluntaria ou involuntaria, a nos ensinaren a ser galegos. Nesta dimensión o seu traballo é dobremente meritorio, pois adquire un bo nivel científico e está feito dende un amor á terra, e aos homes e mulleres que viven nela que resulta propicio para imaxinar paraísos e construír nacións.

102. Cf. D. VILAVEDRA, *Historia da Literatura Galega*, Vigo, Galaxia 1999, 174. Tamén X. M. GONZÁLEZ REBOREDO, "A construción da identidade galega entre o século XIX e o XX. O papel do folklore e da etnografía", en: M. GONDAR PORTASANY (COORD.), *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego III Antropoloxía*, Santiago de Compostela, Museo do Pobo Galego 1999, Vol. 1, 61-62.

Portada da *Historia de Pontevedra* na súa versión galega de 1995.

3. Cunha cultura literaria e humanística de calidade

Couceiro fixo unha cuádruple división da literatura galega do primeiro terzo do século XX: poetas continuadores dos últimos do século XIX (**Tettamancy** y **Gastón**, **Samuel Eiján**, **Nan de Allariz**, **Leiras Pulpeiro**, **Marqués de Figueroa**, **Plá Zubiri**, **Antonio Valcárcel**, **Avelino Gómez Ledo**, **Herminia Fariña** e **Xerardo Álvarez Limeses** entre outros); Poetas novos pero en quen subsisten as influencias dos grandes mestres do renacemento galaico (**Noriega**, **Cabanillas**, **Victoriano Taibo**, **Iglesia Albariño**, **Gonzalo López Abente** e **Xosé Crecente Vega**); Poetas novísimos ou de vangarda (**Xoán Vidal Martínez**, **Emilio Mosteiro**, **Luis Amado Carballo**, **Manuel Antonio**, **Evaristo Correa Calderón**, **Eduardo Blanco Amor**, **Xulio Sigüenza**, **Roberto Blanco Torres**, **Uxío Montes Domínguez**, **Ricardo Carballo Calero**, **Augusto María Casas**, **Álvaro Cunqueiro**, **Manuel Luís Acuña**, **Fermín Bouza Brey**, e **Florencio Manuel Delgado Gurriarán**) e prosistas, que á súa vez subdivídeos en autores dramáticos, contistas e novelistas (**Antonio Villar Ponte**, **Leandro Carré Albarellos**, **Armando Cotarelo**, **Rafael Dieste**, **Francisca Herrera Garrido**, **Vicente Martínez Risco**, **Castelao**, **Otero Pedraio**, e **Álvaro de las Casas** son os de máis sona)¹⁰³.

¿Onde colocar a Couceiro Freijomil nesta división? ¿É posíbel encadrarlo nalgún tipo de listado? Por se puideramos axudar a resolver estas cuestións enumeramos as claves interpretativas - sempre segundo a nosa opinión- da produción literaria e humanística de A. Couceiro:

a) A súa erudición e a súa polivalencia (detectábel no carácter interdisciplinario de moitas da súas obras), úsaa para a asunción dun compromiso por conservar as tradicións, senón político si público, manifestado na presenza constante na prensa do seu tempo e no cultivo da oratoria. Non esquezamos que estamos a falar dun notable xornalista e conferenciante. Esta veneración pola tradición se reflectirá na faceta de recolector de refráns e ditos populares, que el logo converterá en poemas a xeito de cantares. Poida ser que como xa fixeran outros autores contemporáneos, Couceiro quixera salvagardar dos beizos dos propios labregos ou dos alumnos mesmos a literatura oral, ditos e cantigas que el incorpora á súa obra de creación. Ao igual que **Aquilino Iglesia Alvariño**, **Antonio Noriega Varela** e **Xosé Crecente Vega**¹⁰⁴, Couceiro envolve os seus cantares nunha técnica enxebrista con reflexións morais, recolle con realismo as rexoubas da picaresca aldeá, as troulas e rebuldas da mocidade, e convérteos en espontáneas coplas populares de versos curtos e inspiración popular, moi próximas ás cantigas de **Leiras Pulpeiro** e **Lamas Carvajal**. Analizadas desde a perspectiva actual e coa diferenza de máis de cincuenta anos, as ideas lingüísticas de Couceiro non poden menos de sorprender pola súa modernidade. Amosou ter un bo coñecemento da gramática histórica do galego. As súa

103. Cf. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *El idioma gallego...*, o. c., 410-463.

104. Cf. R. POLÍN, (ED.), *Xosé Crecente Vega. Folla Bricia. Poesía galega completa. Edición crítica e estudio*, A Coruña, Xunta de Galicia 2002, 102-103. Con Noriega Varela, Couceiro mantivo relación epistolar, primeiro sobre cuestións do maxisterio, pois Noriega era mestre de profesión, e que axiña derivaron a inquietudes lingüísticas e literarias. Os orixinais das cartas conservadas desta relación están no arquivo do Instituto Padre Sarmiento de Santiago.

Santiago. Hotel Compostela. 23 de Diciembre de 1954. Miembros del Instituto de Estudios Gallegos "Padre Sarmiento" reunidos para un homenaje a Jesús Carro. De izquierda a derecha y de abajo arriba: Paulino Pedret; F. Javier Sánchez Cantón; Jesús Carro; José Filgueira Valverde; Joaquín Lorenzo Fernández; Abelardo Moralejo Lasso; Ramón Otero Túñez; Fermín Bouza Brey; Alfonso Vázquez Martínez; Francisco Esmorís; Jesús Ferro Couselo; Marqués de Figueroa; Benito Varela Jácome; Vicente Loriente; José María Azcárate; Antonio Vilarelle; Antonio Couceiro Freijomil; Felipe Cordero Carrete; Aquilino Iglesia Alvariño; Francisco Cerviño; Luis Iglesias; Sebastián González; Antonio Fraguas; Florentino López Cuevillas; y Casimiro Torres Rodríguez.

solucións para o uso do galego, coinciden, en liñas xerais, cos criterios que anima-ron a maior parte das propostas normativas para a unificación do galego actual¹⁰⁵.

b) A preocupación constante polo problema da identidade, aparece reiteradamente tratada nos seus propios textos. Nos seus escritos e investigacións de historia local relata a súa descuberta de Galicia. Para Couceiro cultura, historia e lingua van unidas. A preferencia polas composicións populares como Cantares, Lóstregos e Do meu feixe, non fai máis que emular o inicio dunha fala que se fai lingua e unha tradición que se fai historia. En palabras de **Xaquín Lorenzo "Xocas"**:

*"O galego nace entre cantigas, vive cantando e despois do seu pasamento, a súa lembranza mantense entre cantigas; as súas dores teñen cantigas como lenitivo e as súas horas ledas tamén con cantigas se fan patentes. O traballo, o amor, a morte, son así, non soamente ocasións de cantar, senón tamén a fonte viva onde xorde espontánea e fecunda a musa popular. Esta musa é anónima case sempre; alguén fai unha cantiga que comeza a ir duns a outros e que, pouco a pouco, vaise perfilando, arrendando, mellorando, completando, deica o intre da súa fixación nunha ou máis variantes. Así o autor non é un senón moitos (...) O pobo non fai poesía sen motivo; a cantiga xorde cando algo xustifica e iste algo son os traballos do campo, os labores do liño, as esfolladas, as ruadas e mil intres máis que se prestan para luci-lo enxeño e para facer máis levadeiras as angurias cotiás. Tódolos labores son fontes do cancionero"*¹⁰⁶.

Consonte ao anterior, Couceiro vai facer da rexeneración espiritual e material de Galicia unha angueira común con moitos intelectuais da época -mesmo aos do círculo ourensán do grupo Nós polos que non sente moito aprecio- que o fará evolucionar cara un galeguismo culturalista que terá como factor diferencial o enxebrismo: linguaxe popular, carácter simbolista, temática esencialmente rural e allea á literatura mundial¹⁰⁷. Das súas calidades como poeta Vicente Risco deixou escrito: *"É un poeta feito e dereito. É poeta coa espontaneidade con que o é o Pobo galego. As súas cántigas están pensadas e sentidas en labrego, como estiveran as de Leiras Pulpeiro"*¹⁰⁸.

c) Protagonismo do ensaio que, no contexto cultural da época, aparecía como un xénero tematicamente relacionado coa cuestión nacional e polo mesmo, foi empre-

105. Cf. R. ÁLVAREZ, "As ideas lingüísticas de Couceiro Freijomil", en AA.VV., *Homenaje al polígrafo eumés...*, o. c., 89.

106. X. LORENZO FERNÁNDEZ, *Cantigueiro popular da Limia baixa*, Vigo, Galaxia 1973, 10-11.

107. Cf. A. TARRÍO, "El enxebrismo en la literatura gallega de los siglos XIX y XX", en: *Actas del Seminario La Literatura del casticismo*, Cádiz 1991.

108. V. RISCO, "Nós" 25 (1926).

gado por Couceiro Freijomil para procurar os trazos diferenciais de Galicia co obxectivo de lexitimar a idea de diferenciación que xa estableceran os fundadores do nacionalismo galego. A maioría dos homes máis significativos do momento sentiron a necesidade de equilibrar a balanza literaria, excesivamente inclinada a favor da poesía e crear prosa non só artística senón tamén con discursos científicos e ensaios. Explicase así o predominio, dentro do xénero ensaístico, dos chamados temas nacionais que el aborda en ensaios e artigos como *El idioma gallego ou Ortografía Gallega*. Parece evidente que unha cultura non pode cualificarse de normalizada, se non ofrece ao observador un patrimonio de literatura de reflexión, de opinión e investigación científica. Pois ben, estes aspectos culturais víronse asistidos grazas aos entusiastas ensaios de Couceiro.

CONCLUSIÓNS

Estamos no último momento do noso traballo: enumerar unhas afirmacións conclusivas. O obxectivo inicial deste estudo estaba en situar a Couceiro Freijomil na estela dos patriarcas das letras galegas. En varios momentos constatamos, malia a súa coincidencia cronolóxica, a súa relación de problematicidade cos membros daquela época de segundo rexurdimento galeguista da que foi contemporáneo, pero parécenos que se tivéssemos que precisar a estela concreta na que se moveu Couceiro, incluso malia as súas diferenzas con aqueles membros do significativo galeguismo, ben poderíamos descubrir en Couceiro a maior parte dos grandes eixes que tamén describen aos membros daquela xeración. Mesmo o catedrático de literatura galega Anxo Tarrío afirma ao referirse á Época Nós que estamos a falar dunha lista de homes e mulleres que nin moito menos está pechada:

"En definitiva, foi a Época Nós unha etapa de lanzamento da cultura galega, en tódalas súas manifestacións, ata tal punto que, en moitos aspectos, aínda segue sendo fonte de exemplos a seguir e de bo quefacer editorial, publicitario, estético e mesmo político. De momento, a investigación científica sobre aqueles anos, asolagados baixo a lama da ditadura franquista, aínda está sen completar, e cando nos achegamos a eles co escalpelo de historiadores ou de críticos descubrimos sempre algún diamante esquecido"¹⁰⁹.

A articulación do artigo de Carlos Balañas Fernández sobre a ideoloxía da xeración Nós citado ao inicio deste estudio, axudaranos a enumerar, sempre segundo a nosa opinión, as achegas de Couceiro ao feito diferencial galego e ao desenvolvemento das nosas letras:

a) *Primeira achega: axudar a facer da fala unha lingua*. A identidade galega é, como moitas identidades, un proceso de construción da súa diferenza. A lingua é o factor diferencial máis forte dun pobo. O uso popular da lingua impón, aos distintos sectores sociais, procesos de reflexión sobre a identidade. Couceiro era cons-

ciente de que neste proceso de reflexión as formas da fala rural cumprían un papel decisivo. As súas composicións poéticas de *Lóstregos e Cantares* amósanse como acertados exemplos, pero incluso na súa reflexión teórica sobre o idioma galego e o seu uso na escola Couceiro amósase moi claro:

"Adoptan algunos el convencionalismo infundado de reservar el nombre de lenguas o idiomas para las hablas oficiales, dejando reducidas todas las demás a la categoría de dialectos, como si las fortuitas circunstancias políticas que llevan a la imposición de un habla restasen energía y vida a las otras, hasta el punto de mermar su condición. Ciertamente que la lengua oficial, por serlo, debido a causas externas, que no íntimas, se coloca en una situación de privilegio, para alcanzar una vida pujante; pero ello no implica que haya de ahogar a los demás idiomas ni hacerles perder nada de su honda y esencial virtualidad"¹¹⁰.

"Todos los maestros que ejercen en Galicia pueden observar en sus escuelas el curioso fenómeno de que el niño del campo o el de la familia obrera de los pueblos y ciudades progresa en la enseñanza bastante menos que los hijos de familias en que se habla castellano. Desde luego, a nadie se le ocurrirá sostener la disparatada teoría de que el niño gallego, y con especialidad el niño campesino, se halla de por sí en una situación de inferioridad mental con respecto a los niños gallegos castellanizados o de individuos de fuera de la región (...) ¿Habrá que condenar las hablas regionales por temor a que su cultivo nos conduzca a mantener una perjudicial diversificación de lenguas, contraria a un unitarismo progresivo? (...) He aquí, pues, como al proclamar la exaltación de las lenguas populares no predicamos otra cosa que el puro imperio del verbo creador, la infinita conversión de la tierra al cielo, que es el más profundo anhelo del progreso humano"¹¹¹.

A identidade afirma as súas diferencias, e a recuperación das formas da tradición recom-pón a reflexión sobre a identidade. No caso do galego a recuperación das formas da fala rural é hoxe imprescindible para a construción simbólica da identidade¹¹².

b) Segunda achega: axudar a facer dun territorio unha Terra. Logo do problema do ser sempre se pasa ao problema do estar. O espazo é algo previo, un don que se

110. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *El idioma gallego...*, o. c., 9.

111. ID., *Los factores del desenvolvimiento humano...*, o. c., 62-64.

112. Cf. X. RODRÍGUEZ CAMPOS, "A lingua e a identidade no campesinado galego", en: M. GONDAR PORTASANY (COORD.), *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego. Antropoloxía III*, Vol I..., o. c., 109-110.

nos ofrece, unha matriz que nos envolve¹¹³. Para Couceiro estaba moi claro que idioma e o territorio inflúen na personalidade colectiva dos galegos e no xeito de comportarnos:

*"Nuestro pensamiento fundamental es que en la magna obra de exaltación y engrandecimiento de la Tierra nativa necesitamos estar todos mirando a Galicia muy en alto y como punto esencial de los más puros anhelos, sean cualesquiera las diferencias particulares que nos separen"*¹¹⁴.

c) Terceira achega: axudar a facer do pasado unha historia. Nós herdamos unha cultura, os restos dun pasado do que somos espectadores, e un presente do que somos actores. A tradición condiciona a nosa formación cultural. Fronte aos dominios da natureza están as propiedades dos homes e mulleres que nos precederon e nolos deixaron en herdanza. Entre esas grandes creacións do pasado están as cidades con todo o que nelas existe¹¹⁵. Por iso amais dunha historia da transformación do territorio galego, hoxe consideramos imprescindíbeis unhas documentadas historias de vilas e cidades de Galicia que, aínda que carecemos de moitas, Couceiro axudou a valorar e aumentar:

*"En la escala de las necesidades culturales ningún peldaño se puede considerar previo al que fundamentan la vida y las obras de nuestros escritores. No hay modo de andar con desembarazo por las sendas literarias, artísticas o científicas si se desconoce la bibliografía de cada una; y no cabe llamar conocimiento a la simple noticia de títulos y nombres sin su justiprecio, obtenible mediante el saber; cuando menos, de las circunstancias de lugar y tiempo. El descuido existente acerca de los libros gallegos es comparable a la ignorancia que padecemos de la biografía de sus autores"*¹¹⁶.

Esta intención como tamén apunta A. Tarrío non se viu libre dun certo didactismo, pero cumpría decantarse por influír nos lectores e espertar neles a autoestima, tan deteriorada no paso dos séculos, e o amor ao propio, en definitiva ensinar a ver os valores do propio contorno para consideralos como superiores aos foráneos¹¹⁷.

113. Cf. X. CHAO REGO, "Ser galego hoxe", en: *Ibid.*, Volumen 2, 28-29. Tamén X. R. BARREIRO FERNÁNDEZ, "Terra e etnia nos historiadores galegos", en: *Actas do Simposio Internacional de Antropoloxía. Identidade e territorio*, Santiago, Consello da Cultura Galega 1990.

114. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *La bandera de Galicia...*, o. c., 6.

115. Cf. X. M. RODRÍGUEZ-ABELLA GÓMEZ - M. A. SEIXAS SEOANE, "Identidade local e política cultural nos concellos urbanos: Santiago de Compostela", en: M. GONDAR PORTASANY (COORD.), *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego III. Antropoloxía...*, o. c., Volumen II, 227.

116. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *Diccionario Bio-Bibliográfico de Escritores...*, o. c., Vol. I, XI.

117. Cf. A. TARRÍO VARELA, *Literatura galega...*, o. c., 208-209.

d) *Cuarta achega: axudar a facer do enxebre e do popular unha tradición.* Na construción continua das identidades, o papel da memoria colectiva constitúese como o cemento. Para Couceiro a Galicia xenuína é a tradicional. Na tradición popular, que se expresa por medio da transmisión oral, non existe a noción de historia no senso xenético de busca das orixes, pero o que si existe é un discurso do pasado que dá orixe a unha cultura. A recompilación de datos puntuais da identidade local (lembrems por exemplo os manuscritos de Couceiro sobre a historia das vilas de Ourense organizadas polas fronteiras dos seus partidos xudiciais) supuxo, nalgúns caso, a posibilidade de resistencia diante das culturas dominantes¹¹⁸. En palabras de Fernández del Riego, tratábase dun escritor erudito e dun galego meritório, a quen a nosa terra lle debe gratitude (...), traballou sen acougo, recollendo e revisando canto tiña relación coa cultura autóctona¹¹⁹.

Un estudo que poida aspirar a ser cualificado como científico ten que se artellar procurando a obxectividade. Por iso, se vimos de enumerar as achegas de Couceiro ao conxunto das nosas letras, cómprenos tamén sinalar -sempre dende a valoración feita no seu contexto orixinal- os aspectos máis escuros e mesmo problemáticos desas mesmas achegas.

Mentres que nos homes do grupo Nós tamén se percibe como trazo característico o facer dunha comunidade unha nación, isto non aparece en Couceiro, e mesmo é rexeitado categoricamente por el:

"En el corazón de todos los gallegos arde el amor a la Tierra. Enhorabuena que al calor de esa hoguera se hubiera constituido aquí un partido nacionalista, y hasta separatista si se quiere. Si en el fondo de las almas de los a él afiliados alentase un puro ideal reivindicador, nosotros, aunque no participásemos de sus exageraciones, le tributáramos la obligada pleitesía de nuestra admiración. Por desgracia las corrientes no van por ahí. Al abrigo del encendido afecto, se incubó y brotó una planta parásita, que fue desarrollándose y extendiéndose merced a tolerancias de la que nosotros no participamos. Pobló la atmósfera de la intelectualidad gallega de miasmas emanados de asquerosas dolencias del espíritu: vanidad, presunción, egolatría... Esas enfermedades se expresan todas en un grito que se ha lanzado más de una vez: -Galicia somos nós!"¹²⁰.

Pero de feito esta mesma crítica sería expresada polo novo nacionalismo da década dos setenta verbo dos guieiros da xeración Nós e do Partido Galeguista atilados de culturalistas, esto é de seren mornos, elitistas, pouco arriscados nas demandas de autogoberno.

118. Cf. M. LLINARES GARCÍA, "Xogos de identidades na cultura popular galega", en: M. GONDAR PORTASANY, (COORD.), *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego III. Antropoloxía...*, o. c., Volumen II, 112.

119. F. FERNÁNDEZ DEL RIEGO, "A obra dun escritor de Pontedeume", en AA.VV., *Homenaje al polígrafo eumés...*, o. c., 67.

120. A. COUCEIRO FREIJOMIL, *La bandera de Galicia...*, o. c., 39.

En historiografía percíbense facilmente dous tipos de erros: os de detalle e os de enfoque que botan a perder esforzos de investigación moi laboriosos. Chegados a este punto moitos lectores poderán pensar xustificadamente que neste traballo abundan ambos os dous tipos de erros. Para curármomos en saúde aceptaremos non saber dicir se Couceiro Freijomil era así como o describimos, pero o que si podemos afirmar -sen ambaxes- que así é como nós o vemos. E calquera caso o que si quixemos foi dar testemuño da nosa devoción intelectual por aquel que preside e orienta as nosas inquietudes investigadoras polas cousas de Pontedeume e de Galicia. Rematamos cunha autoavaliación que Couceiro fai nunha das súas obras, se cadra resulta ser a mellor das conclusións posíbeis: *"No pretendemos haber acertado siempre, ni siquiera con frecuencia; pero nadie nos disputará las excelencias del propósito, lo empeñado del esfuerzo y, sobre todo, el aliento romántico que nos ha impulsado"*.

APÉNDICE DOCUMENTAL

I

s/d

"Ofrenda" Poema autógrafa anónimo dedicado a Couceiro Freijomil.

ARQUIVO DO INSTITUTO PADRE SARMIENTO DE ESTUDIOS GALEGOS.

Fondo Couceiro Freijomil. Atado 5.

Couceiro Freixomil (Antón) - Un d'os cronistas
 millores - De qu'a Galiza dispón - Ten sua obra
 os resplandores - D'a lámpara d'abnegación.-
 D'o seu gran talento ó son - Ganan fama os escritores-
 que lle dan brillo a rexión.

D'o "Resurrexit" Couceiro - Fai lema D'Historiador-
 Il non consinte qu'o Olvido - Vaya o sepulcro d'os bós-
 A pousarse fora qu'as sombras - Esfumen o renome
 D'os qu'a Galiza en alma e vida - Brindáronll'o
 seu amor...

Antonio Couceiro, Salve! - Cantos teñen un valor-
 N'a Terra qu'os ha gardar - De luz debenche unha
 frol - Que ti, co-a tua man devota - N-o Altar d'a
 Groria lles pós - A pruma esgallada que teño - Ríndech
 paviás por bó... - Ti cultiva sempre vivas - Patriota
 froricultor - Pra colocal-as n-as mamoadas - D'os qu'a
 Terra fan loor. - Maña por ser abnegado - Nombrarante
 Comendador - D'a Orden D'as Belas Letras - Que ti fas
 Lexión d'Honor.

II

s/d

"Romance del emigrante que vuelve". Poema anónimo dedicado a Antonio Couceiro Freijomil.

ARQUIVO DO INSTITUTO PADRE SARMIENTO DE ESTUDIOS GALEGOS.
Fondo Couceiro Freijomil, Atado 20.

Llegó cuando se esfumaba
la tarde malva y grosella.
Como al marcharse, en la fuente;
brincaba el agua en la piedra;
e igual que al irse, sediento,
clavó su rodilla en tierra...

Llegaba a su hogar sin nadie,
llegaba a su dulce aldea,
llegaba sin que las alas
de otros brazos le trajeran.

III

Santiago de Compostela, 14 de febrero de 1952

Introducción do orixinal inédito "Cousiñas. Colección de cantares e contiños" compostos por Antonio Couceiro Freijomil.

Para optar al primero de los tres premios "CASTELAO" correspondientes al año 1951, instituidos por el Centro Gallego de Buenos Aires, enviamos el presente millar de composiciones de cuatro versos, bajo el rótulo de COUSIÑAS.

Escritas a lo largo de muchos años, puesta la atención cuidadosamente en la manera de ser de las gentes rústicas de Galicia, proponiéndonos imitar los modos de manifestarse nuestro pueblo en sus canciones, en sus dichos y sentencias, en toda la rica gama, en fin, de su peculiar sentimentalismo, hemos ido elaborando este no breve conjunto de coplillas de indole varia, del que nosotros, intencionadamente, nos inhibimos, para dejar libre el campo en absoluto al alma colectiva, a la emotiva palpitación espiritual de la Tierra. Cuanto aquí ofrecemos es más bien del pueblo que nuestro: al pueblo hemos acudido en busca de la materia, del fondo o esencia, de lo que constituye su individualidad más preciada; y todo ello, amorosamente labrado y pulido y revestido con las galas de un lenguaje que hemos querido depurar de frecuentes contaminaciones y artificios, para conservarle su exquisito aroma de florecilla silvestre, es lo que, poco a poco, ha venido a formar el acervo que ahora trasladamos a estas páginas.

Tarea difícil la nuestra, que hasta pudiera tacharse de osadía, si no la hubiéramos emprendido como callado recreo de horas íntimas consagradas al fervoroso culto de la Tierra madre, bien ajenos, de momento, a toda tentativa publicitaria; tarea difícil como harto lo corroboran unas palabras de Emilia Pardo Bazán, no de seguro inoportunas aquí: "Quisiera ver a los que hacen ascos a las coplas populares en el compromiso de escribir una docena de cantares sencillos, pero donde rebosase el sentimiento. Comprenderían entonces cuánto más fácil es rimar hinchadas silvas y empalagosas décimas, que imitar la rapidez, la concisión, la energía, la espontaneidad de la copla popular, su belleza característica y propia, cuando la posea, que es harto a menudo". No pretendemos haber acertado siempre, ni siquiera con frecuencia; pero nadie nos disputará las excelencias del propósito, lo empeñado del esfuerzo y, sobre todo, el aliento romántico que nos ha impulsado. ¿Quién sería capaz de vanagloriarse de acierto en el remedo de la copla popular? La eximia escritora citada escribe seguidamente al párrafo reproducido: "Esa gracia maliciosa, picaresca, tan ingenua que tiene de sagrado conmueve como la frase articulada por el niño; esa libertad de lenguaje que a fuerza de ser franca no lastima nunca nuestro gusto, por refinado y exigente que nos lo haya dado Dios; esa inconsutilidad del pensamiento que brota de una vez, como impetuoso chorro de agua viva, y parece remontarse hasta tocar el cielo o descender a herir las más delicadas fibras del corazón, sin estudio, sin cálculo, con sublimidad y ternuras no aprendidas, son cualidades (vaya con paz de los rimadores de oficio) comunes al pueblo y a los verdaderos poetas, pero que quizás posee aquél en grado más eminente todavía". Dejemos, pues, al pueblo con el pleno disfrute de su excelsa supremacía...

"COUSAS" denominó el egregio Castelao algunas de sus maravillosas producciones destinadas a reflejar aspectos de la psicología gallega; nosotros, que por distinta vía hemos pretendido realizar algo análogo, si bien quedándonos en un plano muy inferior, designamos "COUSIÑAS" los entretenimientos que el lector tiene a la vista. Al lado de las grandes "COUSAS" colocamos estas pequeñas "COUSIÑAS", sin irreverencia, conscientes del valor de unas y otras. Ciertamente, no era menester establecer el contraste para que resaltase la excelencia de aquéllas.

En Castelao la pluma o el lápiz del dibujante ha ido trazando ágilmente, con acierto inimitable, rasgos y motivos de Galicia que también a nosotros nos han preocupado. En lo temático, ya que no coincidencia, hay muchas veces semejanza, parecido, contacto, parentesco... Bastantes caricaturas del incomparable artista podrían nutrir los cuatro versos de nuestras composiciones o viceversa. Ambos hemos auscultado la Tierra con idéntico amor y acaso ambos hayamos experimentado idénticas impresiones. Permítasenos creerlo así, sin jactancia. Lo que nos separa es la proyección al exterior, no por la diversidad de instrumento o procedimiento empleado, sino por el logro artístico, insuperable en el llorado maestro. Aun así y todo, y puesto que de otra cosa mejor no disponemos, rindámosle la ofrenda de nuestra pobreza, que tal vez el insigne muerto, generosamente comprensivo, no hubiera desdeñado.

